

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
GIOVANNI PITRUZZELLA
της 15ης Απριλίου 2021¹

Υπόθεση C-882/19

Sumal, S.L.

κατά

Mercedes Benz Trucks España, S.L.

[αίτηση του Audiencia Provincial de Barcelona
(περιφερειακού εφετείου Βαρκελώνης, Ισπανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Ανταγωνισμός – Επιχείρηση – Έννοια – Οικονομική ενότητα – Αγωγή αποζημιώσεως ασκηθείσα κατά θυγατρικής της εταιρίας στην οποία η Επιτροπή επέβαλε κυρώσεις λόγω παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ – Παραδεκτό – Προϋποθέσεις»

1. Με την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως που αποτελεί αντικείμενο των παρούσων προτάσεων, το Δικαστήριο καλείται να διευκρινίσει αν η αστική ευθύνη για τη ζημία που οφείλεται σε αντίθεση προς τους κανόνες του ανταγωνισμού πρακτική μπορεί να προβληθεί, από την οντότητα που ισχυρίζεται ότι υπέστη τη ζημία, έναντι της θυγατρικής της εταιρίας η οποία μετέσχε στην εν λόγω πρακτική και στην οποία η Επιτροπή επέβαλε κυρώσεις για τον λόγο αυτό, με απόφαση η οποία δεν αφορά τη θυγατρική, στην περίπτωση που οι εταιρίες αυτές συνιστούν «οικονομική ενότητα».

2. Ως γνωστόν, η θεωρία της οικονομικής ενότητας έχει παγιωθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου και του Γενικού Δικαστηρίου, στην οποία χρησιμοποιήθηκε προς επιβολή κυρώσεων στη μητρική εταιρία για την αντίθεση προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά των θυγατρικών της, μέσω μιας «από τη βάση προς την κορυφή» διαδικασίας μετάβασης από τις δεύτερες στην πρώτη. Αντιθέτως, στην υπόθεση που υποβλήθηκε στην κρίση του Δικαστηρίου από το αιτούν δικαστήριο πρέπει να προσδιοριστεί αν η ίδια έννοια της «οικονομικής ενότητας» μπορεί να δικαιολογήσει διαδικασία καταλογισμού της ευθύνης «από την κορυφή προς τη βάση», στο πέρας της οποίας η θυγατρική ευθύνεται για τη ζημία που οφείλεται στην αντίθεση προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας.

3. Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς η οποία ανέκυψε μεταξύ της Sumal SL (στο εξής: Sumal) και της Mercedes Benz Trucks España SL (στο εξής: MBTE) με αντικείμενο την αποκατάσταση της ζημίας που η πρώτη ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της συμμετοχής της Daimler AG (στο εξής: Daimler), μητρικής εταιρίας της MBTE, σε σύμπραξη κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

I. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία της κύριας δίκης, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

4. Στο διάστημα από το 1997 έως το 1999, η Sumal, εκκαλούσα της κύριας δίκης, απέκτησε, με σύμβαση χρηματοδοτικής μίσθωσης, δύο φορτηγά του ομίλου Daimler από την MBTE, εφεσίβλητη της κύριας δίκης, μέσω της Stern Motor S.L., παραχωρησιούχου.

5. Στις 19 Ιουλίου 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση C(2016) 4673 final σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ² (στο εξής: απόφαση του 2016), στην οποία διαπίστωσε την ύπαρξη ενιαίας και διαρκούς παράβασης του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ συνιστάμενη, μεταξύ άλλων, σε αθέμιτες ρυθμίσεις μεταξύ των κύριων κατασκευαστών φορτηγών, περιλαμβανομένης της Daimler, σχετικά με τις τιμές και τις αυξήσεις της μεικτής τιμής στον ΕΟΧ για τα φορτηγά, οι οποίες, όσον αφορά την Daimler, εφαρμόστηκαν από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011.

6. Η Sumal άσκησε, ενώπιον του Juzgado de lo Mercantil n. 7 de Barcelona (7ου δικαστηρίου εμπορικών διαφορών Βαρκελώνης, Ισπανία), αγωγή αποζημίωσης κατά της MBTE με αίτημα την καταβολή ποσού 22 204,35 ευρώ για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από την παράβαση των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού η οποία διαπιστώθηκε με την απόφαση του 2016, για την οποία τη θεωρεί υπεύθυνη ως θυγατρική εταιρία της Daimler. Η MBTE αντέκρουσε την αγωγή επικαλούμενη, μεταξύ άλλων, έλλειψη παθητικής νομιμοποίησης, καθόσον μόνη υπεύθυνη για την παράβαση έπρεπε να θεωρηθεί η Daimler, η οποία έχει αυτοτελή νομική προσωπικότητα σε σχέση με την MBTE.

7. Με απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2019, το Juzgado de lo Mercantil n. 7 de Barcelona (7ο δικαστήριο εμπορικών διαφορών Βαρκελώνης) απέρριψε την αγωγή, κρίνοντας ότι η εναγομένη δεν νομιμοποιείτο παθητικώς, καθότι η Daimler ήταν η μόνη νομική οντότητα την οποία αφορούσε η διοικητική διαδικασία επιβολής κυρώσεων που κίνησε η Επιτροπή με αντικείμενο τη σύμπραξη στην οποία βασιζόνταν οι αξιώσεις αποζημίωσης της Sumal.

8. Η Sumal άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως του Juzgado de lo Mercantil n. 7 de Barcelona (7ου δικαστηρίου εμπορικών διαφορών Βαρκελώνης) ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Audiencia Provincial de Barcelona (περιφερειακού εφετείου Βαρκελώνης, Ισπανία). Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το Δικαστήριο δεν έχει αποφανθεί ακόμη επί του ζητήματος αν αγωγή αποζημίωσης που βασίζεται σε απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού, εκδοθείσα από την Επιτροπή ή από εθνική αρχή προστασίας του ανταγωνισμού, μπορεί να ασκηθεί κατά εταιρίας την οποία δεν αφορά η εν λόγω απόφαση, η οποία ανήκει όμως εξ ολοκλήρου στην εταιρία η οποία υποδεικνύεται, στην εν λόγω απόφαση, ως παραβάτης. Η Sumal υπογραμμίζει τις αντιφάσεις της εθνικής νομολογίας επί του ζητήματος αυτού. Κατ' αυτήν, ορισμένα ισπανικά δικαστήρια δέχονται τη δυνατότητα εφαρμογής της «θεωρίας της οικονομικής ενότητας», ενώ άλλα την απορρίπτουν εκτιμώντας ότι η θεωρία αυτή, μολονότι παρέχει τη δυνατότητα καταλογισμού στη μητρική εταιρία της αστικής ευθύνης για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά θυγατρικής, δεν προβλέπει την αντίθετη δυνατότητα, ελλείψει ελέγχου της θυγατρικής επί της μητρικής εταιρίας.

² Υπόθεση ΑΤ.39824 – Φορτηγά. Περίληψη της απόφασης αυτής έχει δημοσιευθεί στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (ΕΕ 2017, C 108, σ. 6).

9. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Audiencia Provincial de Barcelona (περιφερειακό εφετείο Βαρκελώνης) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«Είναι επιτρεπτή, σύμφωνα με την αρχή της οικονομικής ενότητας που απορρέει από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η επέκταση της ευθύνης της μητρικής εταιρίας στη θυγατρική ή εφαρμόζεται η εν λόγω αρχή μόνον για την επέκταση της ευθύνης των θυγατρικών στη μητρική εταιρία;

Στο πλαίσιο των ενδοομιλικών σχέσεων, πρέπει η διεύρυνση της έννοιας της οικονομικής ενότητας να πραγματοποιείται με αποκλειστικό γνώμονα την άσκηση ελέγχου ή μπορεί να στηρίζεται και σε άλλα κριτήρια, όπως, μεταξύ άλλων, το ενδεχόμενο όφελος της θυγατρικής εταιρίας από την παράβαση;

Σε περίπτωση που γίνει δεκτό ότι η ευθύνη της μητρικής εταιρίας μπορεί να επεκταθεί στη θυγατρική, υπό ποιες προϋποθέσεις θα ήταν τούτο δυνατό;

Σε περίπτωση που, με την απάντηση επί των ανωτέρω ερωτημάτων, γίνει δεκτή η δυνατότητα επέκτασης της ευθύνης για τις πράξεις των μητρικών εταιριών στις θυγατρικές εταιρίες, θα ήταν σύμφωνη με την εν λόγω αρχή του δικαίου της Ένωσης εθνική διάταξη, όπως αυτή του άρθρου [71, παράγραφος 2, του Ley 15/2007 de Defensa de la Competencia (νόμου 15/2007 περί προστασίας του ανταγωνισμού, στο εξής: LDC)³], η οποία προβλέπει μόνον τη δυνατότητα επέκτασης της ευθύνης της θυγατρικής εταιρίας στη μητρική, και τούτο υπό την προϋπόθεση ότι η μητρική εταιρία ασκεί έλεγχο στη θυγατρική;»

10. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν στην υπό κρίση υπόθεση κατά την έννοια του άρθρου 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, η MBTE, η Ιταλική και η Ισπανική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή. Στο πλαίσιο μέτρου οργανώσεως της διαδικασίας κατά το άρθρο 61, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας του, το Δικαστήριο κάλεσε τους διαδίκους της κύριας δίκης και τους κατά το άρθρο 23 του Οργανισμού ενδιαφερομένους να απαντήσουν γραπτώς σε ορισμένες ερωτήσεις. Η Sumal, η MBTE, η Ισπανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή ανταποκρίθηκαν στο μέτρο αυτό. Το Δικαστήριο αποφάσισε επίσης να μη διεξαχθεί η επ' ακροατηρίου συζήτηση που είχε οριστεί για την 1η Δεκεμβρίου 2020 και να θέσει στους διαδίκους και τους ενδιαφερομένους περαιτέρω ερωτήσεις προς γραπτή απάντηση. Η Sumal, η MBTE, η Ισπανική και η Ιταλική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή απάντησαν στις ερωτήσεις αυτές.

II. Ανάλυση

A. Επί του παραδεκτού της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

11. Η MBTE προβάλλει ένσταση απαραδέκτου της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως επικαλούμενη δύο λόγους.

12. Πρώτον, η απόφαση περί παραπομπής δεν πληροί τις προβλεπόμενες στο άρθρο 94 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου απαιτήσεις, καθότι δεν περιλαμβάνει ούτε συνοπτική έκθεση των σχετικών διαπιστωθέντων από το αιτούν δικαστήριο πραγματικών περιστατικών ούτε έκθεση των πραγματικών στοιχείων στα οποία στηρίζονται τα προδικαστικά ερωτήματα,

³ Νόμος της 3ης Ιουλίου 2007 (BOE αριθ. 159, της 4ης Ιουλίου 2007, σ. 28848).

αλλά περιορίζεται σε επανάληψη των σχετικών επιχειρημάτων που προέβαλαν οι διάδικοι της κύριας δίκης. Τέλος, η απόφαση περί παραπομπής παρέχει ασαφή, αποσπασματική και ανακριβή εικόνα της σχετικής εθνικής νομολογίας⁴.

13. Κατά πάγια νομολογία, η ανάγκη να δοθεί ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης που να είναι χρήσιμη για τον εθνικό δικαστή απαιτεί να ορίζει αυτός το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα ερωτήματα που υποβάλλει ή, τουλάχιστον, να εκθέτει τα πραγματικά περιστατικά στα οποία στηρίζονται τα ερωτήματα αυτά. Οι απαιτήσεις αυτές ισχύουν ειδικότερα στον τομέα του ανταγωνισμού ο οποίος χαρακτηρίζεται από περίπλοκες πραγματικές και νομικές καταστάσεις⁵. Εν προκειμένω, εν αντιθέσει προς όσα υποστηρίζει η MBTE, η παράθεση, στην απόφαση περί παραπομπής, των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης αρκεί για να καταδειχθούν οι λόγοι που οδήγησαν το αιτούν δικαστήριο να υποβάλει τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα και για να γίνει αντιληπτό το περιεχόμενό τους. Εξάλλου, η παράθεση αυτή παρέσχε στους διαδίκους και τους κατά το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου ενδιαφερομένους τη δυνατότητα να υποβάλουν γραπτές παρατηρήσεις επί των ερωτημάτων αυτών.

14. Δεν ισχύει το ίδιο, ωστόσο, όσον αφορά το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα. Συγκεκριμένα, όπως υποστήριξε η MBTE στο πλαίσιο του πρώτου λόγου απαραδέκτου της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, το περιεχόμενο του άρθρου 71, παράγραφος 2, LDC –το οποίο παρατίθεται εξάλλου εκτός του συστηματικού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται– εκτίθεται συνοπτικώς μόνον κατά τη διατύπωση του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος⁶. Στην απόφαση περί παραπομπής δεν περιέχεται καμία πληροφορία σχετικά με την ερμηνεία της διάταξης αυτής εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου ή σχετικά με τους λόγους για τους οποίους αυτό εκτιμά ότι η εν λόγω διάταξη δεν συνάδει με ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης η οποία θα

⁴ Κατά την MBTE, αντίθετα προς όσα επισημαίνονται στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, αφενός, δεν υφίστανται αντιφάσεις στην ισπανική νομολογία επί του ζητήματος της ευθύνης της θυγατρικής για τις παραβάσεις των κανόνων του ανταγωνισμού εκ μέρους της μητρικής εταιρίας της και, αφετέρου, η παθητική νομιμοποίηση θυγατρικής της Daimler εταιρίας μη μνημονευόμενης στην απόφαση του 2016, στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης στηριζόμενης στην απόφαση αυτή, αναγνωρίστηκε μόνον από το Juzgado de lo Mercantil n. 3 de Valencia (3ο δικαστήριο εμπορικών διαφορών Βαλένθια, Ισπανία), του οποίου οι αποφάσεις εξαφανίστηκαν εξάλλου στην κατ' έφεση δίκη.

⁵ Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 5ης Μαρτίου 2019, Eesti Pagar (C-349/17, EU:C:2019:172, σκέψη 49).

⁶ Το άρθρο 71, παράγραφοι 1 και 2, LDC, το οποίο εισήχθη στον νόμο αυτόν για τη μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη της οδηγίας 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβιάσεις των διατάξεων της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2014, L 349, σ. 1), παρατίθεται στις παρατηρήσεις της Ισπανικής Κυβέρνησης. Κατά την παράγραφο 1 του άρθρου αυτού, «[ο]ι παραβάτες του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού ευθύνονται για τις προκληθείσες ζημιές και απώλειες». Στην παράγραφο 2, στοιχείο α, διευκρινίζεται ότι «[ω]ς παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού νοείται κάθε παράβαση των άρθρων 101 ή 102 [ΣΛΕΕ] ή των άρθρων 1 ή 2 του παρόντος νόμου», ενώ στο στοιχείο b προβλέπεται ότι «[ο]ι ενέργειες επιχειρήσεως μπορούν να καταλογιστούν και στις επιχειρήσεις ή τα πρόσωπα που την ελέγχουν, εκτός εάν η οικονομική συμπεριφορά της δεν καθορίζεται από κανέναν εξ αυτών».

καθιστούσε δυνατή την άσκηση αγωγής κατά της θυγατρικής με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που οφείλεται στην αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας⁷.

15. Υπό τις συνθήκες αυτές, εκτιμώ ότι η ένσταση απαραδέκτου που προέβαλε η MBTE, η οποία στηρίζεται στη μη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις του άρθρου 94 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, πρέπει να απορριφθεί όσον αφορά τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα και να γίνει δεκτή όσον αφορά το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα.

16. Δεύτερον, η MBTE υποστηρίζει ότι τα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Audiencia Provincial de Barcelona (περιφερειακό εφετείο Βαρκελώνης) είναι αμιγώς υποθετικά. Κατ' αυτήν, τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα ουδεμία σχέση έχουν με τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, καθόσον η Sumal ούτε προέβαλε ούτε απέδειξε περιστάσεις ικανές να δικαιολογήσουν την επέκταση στην MBTE της ευθύνης για τις παραβάσεις που διέπραξε η Daimler, αλλά στήριξε την αγωγή της αποκλειστικά και μόνο στην απόφαση του 2016.

17. Υπενθυμίζεται συναφώς ότι ο εθνικός δικαστής, ο οποίος έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη για τη δικαστική απόφαση που πρόκειται να εκδοθεί, είναι αποκλειστικός αρμόδιος να εκτιμήσει, με γνώμονα τις ιδιαιτερότητες της υπόθεσης, τόσο το αν η προδικαστική απόφαση είναι αναγκαία για την έκδοση της δίκης του απόφασης όσο και το αν τα ερωτήματα που υποβάλλει στο Δικαστήριο είναι λυσιτελή. Κατά συνέπεια, άπαξ και τα υποβαλλόμενα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία κανόνα δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο οφείλει κατ' αρχήν να αποφανθεί. Επομένως, τα προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης θεωρούνται κατά τεκμήριο λυσιτελή. Το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να αποφανθεί επί προδικαστικού ερωτήματος που έχει υποβληθεί από εθνικό δικαστήριο μόνον όταν είναι πρόδηλο ότι η ζητούμενη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης ουδεμία σχέση έχει με το υποστατό ή με το αντικείμενο της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει πραγματικά ή νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί⁸.

18. Εν προκειμένω, παρατηρείται ότι τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν το παραδεκτό, στο δίκαιο της Ένωσης, αγωγής αποζημιώσεως όπως αυτή της Sumal κατά της MBTE, η οποία ασκείται όχι κατά της εταιρίας στην οποία η Επιτροπή επέβαλε κυρώσεις για την παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού της Ένωσης, αλλά κατά της θυγατρικής η οποία δεν μνημονεύεται στην απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση αυτή. Το γεγονός ότι, όπως υποστηρίζει η MBTE, η Sumal, προκειμένου να προβάλει την ευθύνη της MBTE για τη ζημία που οφείλεται στην αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της

⁷ Το αιτούν δικαστήριο παρέλειψε, εξάλλου, να επισημάνει ότι το άρθρο 71, παράγραφος 2, LDC, ως έχει επί του παρόντος, είναι αποτέλεσμα τροποποίησης η οποία εισήχθη με τη Real Decreto-ley (πράξη νομοθετικού περιεχομένου) 9/2017, της 26ης Μαΐου 2017 (BOE αριθ. 126, της 27ης Μαΐου 2017, σ. 42820). Στον βαθμό, όμως, που η διάταξη αυτή έχει σαφώς ουσιαστικό και όχι απλώς διαδικαστικό χαρακτήρα, τίθεται ευλόγως το ζήτημα αν, όπως διατείνεται η MBTE στο πλαίσιο του δεύτερου λόγου απαραδέκτου της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, σύμφωνα με το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104, κατά το οποίο τα εθνικά μέτρα μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο των ουσιαστικών διατάξεων της οδηγίας αυτής δεν εφαρμόζονται αναδρομικώς, η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται σε αγωγή όπως η εκκρεμής στην κύρια δίκη, η οποία, καίτοι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας, αφορά εντούτοις πραγματικά περιστατικά τα οποία έλαβαν χώρα στο διάστημα πριν από την έκδοση και την έναρξη ισχύος αυτής. Επισημαίνεται, συναφώς, ότι το Δικαστήριο εξετάζει επί του παρόντος, στο πλαίσιο της εκκρεμούς ενώπιόν του υπόθεσης C-267/20, προδικαστικό ερώτημα σχετικό, μεταξύ άλλων, με την ερμηνεία του όρου «αναδρομικώς» στο άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 σε σχέση με τις διατάξεις περί μεταφοράς της οδηγίας αυτής στο ισπανικό δίκαιο. Σχετικά με το πεδίο εφαρμογής *ratione temporis* της οδηγίας 2014/104, βλ., γενικώς, απόφαση της 28ης Μαρτίου 2019, Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:263, σκέψεις 24 έως 34), και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:32, σημεία 60 έως 64).

⁸ Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2020, Vivendi (C-719/18, EU:C:2020:627, σκέψεις 32 και 33 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

μητρικής εταιρίας της, περιορίστηκε να επικαλεστεί την απόφαση του 2016 δεν ασκεί επιρροή κατά την εκτίμηση του παραδεκτού των προμνησθέντων προδικαστικών ερωτημάτων, δεδομένου ότι με αυτά ζητούνται ακριβώς διευκρινίσεις από το Δικαστήριο όσον αφορά τη δυνατότητα στοιχειοθέτησης της ευθύνης αυτής και τις σχετικές προϋποθέσεις⁹. Επομένως, εκτιμώ ότι η ένσταση απαραδέκτου των τριών πρώτων προδικαστικών ερωτημάτων, η οποία στηρίζεται στον προβαλλόμενο υποθετικό χαρακτήρα τους, πρέπει να απορριφθεί.

B. Επί του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

19. Με τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία είναι σκόπιμο να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, από το Δικαστήριο να διευκρινιστεί αν θυγατρική εταιρία μπορεί, κατ' εφαρμογήν της έννοιας της «οικονομικής ενότητας», να θεωρηθεί υπεύθυνη για την παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης εκ μέρους της μητρικής εταιρίας της και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποιες είναι οι προϋποθέσεις στοιχειοθέτησης της ευθύνης αυτής.

20. Όπως προαναφέρθηκε, τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως τύπου follow-on, ήτοι αγωγής με σκοπό την αποκατάσταση της ζημίας που οφείλεται σε παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού την οποία διαπίστωσε προηγουμένως εθνική ή ευρωπαϊκή αρχή ανταγωνισμού. Εν προκειμένω, η διαπίστωση αυτή περιέχεται στην απόφαση του 2016. Η ενάγουσα της κύριας δίκης άσκησε αγωγή κατά της MBTE, εντολέα του αντισυμβαλλομένου της στο πλαίσιο αγοραπωλησίας φορτηγών που πραγματοποιήθηκε στο διάστημα εφαρμογής της σύμπραξης για την οποία επιβλήθηκαν κυρώσεις με την ως άνω απόφαση, εκτιμώντας ότι υπέστη ζημία από την αύξηση των τιμών λόγω της σύμπραξης, στο πλαίσιο της οποίας η MBTE είχε επιβάλλει επιβάρυνση 20 % στην αγοραπωλησία αυτή. Η αγωγή της Sumal φαίνεται να στηρίζεται αποκλειστικώς στη συμμετοχή στη σύμπραξη της μητρικής εταιρίας της MBTE, την οποία διαπίστωσε η Επιτροπή με την απόφαση του 2016.

21. Η MBTE υποστηρίζει ότι, λαμβανομένων υπόψη των χαρακτηριστικών της αγωγής που άσκησε εναντίον της η Sumal, μια ερμηνεία της θεωρίας της οικονομικής ενότητας η οποία θα επεξέτεινε σε αυτήν την ευθύνη της Daimler αντιβαίνει στο άρθρο 16, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΚ) 1/2003¹⁰. Επικουρικώς, η MBTE υποστηρίζει ότι η θεωρία της οικονομικής ενότητας δεν επιτρέπει την επέκταση της ευθύνης από την κορυφή προς τη βάση, όπως εκθέτει το αιτούν δικαστήριο. Η Sumal καθώς και η Ιταλική και η Ισπανική Κυβέρνηση προτείνουν, αντιθέτως, στο Δικαστήριο να δεχθεί μια ευρεία ερμηνεία της θεωρίας της οικονομικής ενότητας η οποία θα επιτρέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης της θυγατρικής για τη ζημία που οφείλεται στην παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού της Ένωσης εκ μέρους της μητρικής εταιρίας. Η Επιτροπή υποστήριξε αρχικώς ότι, στο πλαίσιο της εφαρμογής των κανόνων κατά των συμπράξεων από τις δημόσιες αρχές, δεν είναι κατ' αρχήν δυνατή, στο παρόν στάδιο εξέλιξης της νομολογίας, η επέκταση στη θυγατρική της ευθύνης για τις παραβάσεις που διέπραξε η μητρική εταιρία, δεδομένου ότι η πρώτη δεν ασκεί καμία καθοριστική επιρροή επί της συμπεριφοράς της δεύτερης στην αγορά, μολονότι δεν αποκλείεται ο ζημιωθείς από αντίθετες προς τους κανόνες του ανταγωνισμού πρακτικές της μητρικής εταιρίας να μπορεί να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως κατά θυγατρικής, σε περίπτωση διαδοχής επιχειρήσεων ή αναδιάρθρωσης, οσάκις υφίσταται μεταξύ των δύο οντοτήτων οικονομική

⁹ Απόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει αν συντρέχουν όλες οι λοιπές προϋποθέσεις άσκησης της αγωγής της Sumal, τις οποίες παραθέτει η MBTE και οι οποίες αφορούν, ειδικότερα, το υποστατό της προβαλλόμενης ζημίας και το ύψος της.

¹⁰ Κανονισμός του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της [Σ]υνθήκης (ΕΕ 2003, L 1, σ. 1).

συνέχεια, ήτοι, υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο, όταν η υπεύθυνη μητρική εταιρία δεν διαθέτει περιουσιακά στοιχεία ικανά να ικανοποιήσουν τις αξιώσεις αποζημίωσης του ενάγοντος. Με τις απαντήσεις της στις ερωτήσεις που έθεσε το Δικαστήριο, η Επιτροπή μετέβαλε εν μέρει άποψη, προτείνοντας να δοθεί, στα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, η απάντηση ότι δεν αντιβαίνει στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ ο καταλογισμός της αθέμιτης συμπεριφοράς της μητρικής εταιρίας στη θυγατρική, όταν οι δύο εταιρίες ανήκουν στην ίδια επιχείρηση και το εθνικό δικαστήριο διαπιστώνει ότι η συμπεριφορά της θυγατρικής συνδέεται με συστατικό στοιχείο της παράβασης ή, εν πάση περιπτώσει, όταν οι δύο εταιρίες ανήκουν στην ίδια επιχείρηση και είναι αδύνατον ή εξαιρετικά δυσχερές για τους ζημιωθέντες να εξασφαλίσουν άμεσα από τη μητρική εταιρία την πλήρη αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν.

22. Παρά τον καινοφανή χαρακτήρα των προδικαστικών ερωτημάτων που υπέβαλε το Audiencia Provincial de Barcelona (περιφερειακό εφετείο Βαρκελώνης), εκτιμώ ότι αυτά μπορούν να απαντηθούν βάσει των στοιχείων που αντλούνται από τη νομολογία σχετικά με την έννοια της «οικονομικής ενότητας». Επομένως, θα ξεκινήσω από την εξέταση της νομολογίας αυτής.

1. Επί της έννοιας της επιχείρησης στο δίκαιο του ανταγωνισμού της Ένωσης και επί της «θεωρίας της οικονομικής ενότητας»

23. Στο δίκαιο της Ένωσης, ο όρος «επιχείρηση» έχει έννοια και περιεχόμενο που συνάδουν με τη ρύθμιση στην οποία εντάσσεται και τους διάφορους σκοπούς οι οποίοι επιδιώκονται με τη ρύθμιση αυτή. Στο δίκαιο του ανταγωνισμού, ο λειτουργικός χαρακτήρας της έννοιας της «επιχείρησης» έχει δύο πτυχές.

24. Πρώτον, όπως υπογράμμισε ο γενικός εισαγγελέας F. G. Jacobs με τις προτάσεις του στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις ΑΟΚ Bundesverband κ.λπ., η έννοια αυτή «επικεντρώνεται μάλλον στο είδος της ασκούμενης δραστηριότητας, παρά στα χαρακτηριστικά των φορέων της»¹¹. Ο ανταγωνισμός συνίσταται σε οικονομικές δραστηριότητες και επηρεάζεται από οικονομικές δραστηριότητες και, επομένως, το δίκαιο που σκοπεύει στην προστασία του μπορεί να είναι πλήρως αποτελεσματικό μόνον εάν οι κανόνες και οι απαγορεύσεις του εφαρμόζονται σε οικονομικές ενότητες. Για τον λόγο αυτό, τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ κάνουν γενικά λόγο για «επιχειρήσεις», χωρίς καμία μνεία στη νομική διάρθρωσή τους. Εάν η δραστηριότητα έχει οικονομικό χαρακτήρα, ο φορέας που την ασκεί υπόκειται στις διατάξεις των άρθρων αυτών, ανεξαρτήτως της νομικής μορφής του ή της ρύθμισης και του τρόπου χρηματοδότησής του σε συγκεκριμένο κράτος μέλος¹².

25. Δεύτερον, ο χαρακτηρισμός της δραστηριότητας ως οικονομικής –και, επομένως, της οντότητας ως επιχείρησης– για τους σκοπούς της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού, εξαρτάται από το επίμαχο πλαίσιο¹³. Ομοίως, ο προσδιορισμός των οντοτήτων που εμπίπτουν στην έννοια της επιχείρησης εξαρτάται από το αντικείμενο της προβαλλόμενης παράβασης¹⁴.

¹¹ C-264/01, C-306/01, C-354/01 και C-355/01 (EU:C:2003:304, σημείο 25).

¹² Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 23ης Απριλίου 1991, Höfner και Elser (C-41/90, EU:C:1991:161, σκέψη 21), της 17ης Φεβρουαρίου 1993, Poucet και Pistre (C-159/91 και C-160/91, EU:C:1993:63, σκέψη 17), της 22ας Ιανουαρίου 2002, Cital (C-218/00, EU:C:2002:36, σκέψη 22), και της 1ης Ιουλίου 2008, ΜΟΤΟΕ (C-49/07, EU:C:2008:376, σκέψη 21).

¹³ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 1ης Ιουλίου 2008, ΜΟΤΟΕ (C-49/07, EU:C:2008:376, σκέψη 25).

¹⁴ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 6ης Μαρτίου 1974, Istituto Chemioterapico Italiano και Commercial Solvents κατά Επιτροπής (6/73 και 7/73, EU:C:1974:18, σκέψη 41), στην οποία η έννοια της επιχείρησης, για τους σκοπούς της εφαρμογής του νυν άρθρου 102 ΣΛΕΕ, εφαρμόστηκε μόνον επί της πράξης την οποία οι δύο επικρινόμενες εταιρίες είχαν τελέσει, κατόπιν συμφωνίας μεταξύ τους, έναντι τρίτης εταιρίας η οποία εφοδιαζόταν από αυτές· βλ., επίσης, απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, Hydrotherm Gerätebau (170/83, EU:C:1984:271, σκέψη 11), με την οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, η έννοια της επιχείρησης «πρέπει να νοηθεί ως οικονομική ενότητα από την άποψη του αντικείμενου της οικείας συμφωνίας».

26. Δεδομένου του λειτουργικού χαρακτήρα της έννοιας της «επιχείρησης» που δέχεται η νομολογία και του μη κρίσιμου χαρακτήρα της νομικής μορφής της οντότητας που ασκεί την οικονομική δραστηριότητα, διάφορες οντότητες, αυτοτελείς από νομικής απόψεως, μπορούν να θεωρηθούν ότι συνιστούν ενιαία επιχείρηση, όταν ενεργούν στην αγορά ως μία και μόνη «οικονομική ενότητα».

27. Η θεωρία της «οικονομικής ενότητας» διατυπώθηκε τη δεκαετία του 1970 και χρησιμοποιήθηκε από το Δικαστήριο τόσο για να αποκλείσει από το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης του νυν άρθρου 101 ΣΛΕΕ τις ενδοομιλικές συμφωνίες¹⁵ όσο και για να καταλογίσει, εντός ομίλου εταιριών, στη μητρική εταιρία την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά θυγατρικής, αρχικώς σε περιπτώσεις στις οποίες προβαλλόταν αναρμοδιότητα της Επιτροπής να επιβάλει κυρώσεις στη μητρική εταιρία, διότι αυτή δεν είχε ενεργήσει άμεσα εντός της Κοινότητας.

28. Με την απόφαση της 14ης Ιουλίου 1972, Imperial Chemical Industries κατά Επιτροπής¹⁶ (στο εξής: απόφαση ICI), το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την απόφαση με την οποία η Επιτροπή είχε επιβάλει κυρώσεις στην εγκατεστημένη εκτός της Κοινότητας μητρική εταιρία του ομίλου ICI, η οποία, στηριζόμενη στην εξουσία της να διευθύνει τις εγκατεστημένες στην Κοινότητα θυγατρικές εταιρίες της, κατόρθωσε να τις υποχρεώσει να εφαρμόσουν τις αυξήσεις τιμών που είχαν αποφασιστεί στο πλαίσιο εναρμονισμένης πρακτικής στην οποία είχε μετάσχει μόνον αυτή¹⁷. Στην αντίρρηση της εταιρίας αυτής ότι η παράβαση έπρεπε να καταλογιστεί μόνο στις θυγατρικές εταιρίες της, το Δικαστήριο απάντησε ότι το γεγονός ότι η θυγατρική εταιρία «έχει διακεκριμένη νομική προσωπικότητα δεν αρκεί για να αποκλεισθεί η δυνατότητα να καταλογισθεί η συμπεριφορά της στη μητρική εταιρία», «όταν η θυγατρική εταιρία, μολονότι διαθέτει διακεκριμένη νομική προσωπικότητα, δεν προσδιορίζει κατά τρόπο αυτόνομο τη συμπεριφορά της στην αγορά, αλλά εφαρμόζει ως προς τα ουσιωδέστερα στοιχεία οδηγίες που τις έχει παράσχει η μητρική εταιρία»¹⁸. Κατά το Δικαστήριο, στις περιπτώσεις αυτές, είναι δυνατόν να καταλογιστεί η δραστηριότητα της θυγατρικής στη μητρική εταιρία λαμβανομένου υπόψη του ενιαίου της ομάδας που σχημάτισαν οι διακριτές αυτές οντότητες¹⁹.

29. Από τη διατύπωσή της και εντεύθεν η θεωρία της οικονομικής ενότητας επιβεβαιώνεται συνεχώς από το Δικαστήριο, το οποίο, με την πάροδο του χρόνου, έχει αποσαφηνίσει και διευκρινίσει τόσο το πεδίο εφαρμογής της θεωρίας αυτής –ακόμη και εκτός του πλαισίου ομίλου

¹⁵ Με την απόφαση της 31ης Οκτωβρίου 1974, Centrafarm και de Peijper (15/74, EU:C:1974:114, σκέψη 41), το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση αυτή οι συμφωνίες ή οι εναρμονισμένες πρακτικές «μεταξύ επιχειρήσεων που ανήκουν στον ίδιο όμιλο ως μητρική και θυγατρική εταιρία, όταν οι επιχειρήσεις αποτελούν οικονομική μονάδα στο εσωτερικό της οποίας η θυγατρική δεν απολαύει πραγματικής αυτονομίας κατά τον καθορισμό της γραμμής δράσεως της στην αγορά»· βλ., επίσης, αποφάσεις της 11ης Απριλίου 1989, Saeed Flugreisen και Silver Line Reisebüro (66/86, EU:C:1989:140, σκέψη 35), της 4ης Μαΐου 1988, Bodson (30/87, EU:C:1988:225, σκέψη 19), και της 24ης Οκτωβρίου 1996, Vihoo κατά Επιτροπής (C-73/95 P, EU:C:1996:405, σκέψεις 15 έως 17). Υπό την έννοια αυτή, μολονότι χωρίς παραπομπή στην έννοια της «οικονομικής ενότητας», αποφάνθηκαν τόσο το Δικαστήριο, με την απόφαση της 25ης Νοεμβρίου 1971, Béguelin Import (22/71, EU:C:1971:113, σκέψεις 7 έως 9), στηριζόμενο στην έλλειψη οικονομικής αυτοτέλειας της θυγατρικής, όσο και η Επιτροπή, με την απόφαση 69/195/ΕΟΚ, της 18ης Ιουνίου 1969, επί αιτήσεως χορήγησης αρνητικής βεβαίωσης (υπόθεση IV/22548 – Christian & Nielsen), στηριζόμενη στην έλλειψη ανταγωνισμού μεταξύ ενδοομιλικών οντοτήτων. Βλ. επίσης, όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ εντολέα και μεσάζοντα, απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1975, Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής (40/73 έως 48/73, 50/73, 54/73 έως 56/73, 111/73, 113/73 και 114/73, EU:C:1975:174, σκέψη 480), και, για τους σκοπούς της εφαρμογής απαλλαγής κατά κατηγορία σε συμφωνία στην οποία ένας εκ των συμβαλλομένων αποτελούνταν από πλείονες νομικές αυτοτελείς επιχειρήσεις, απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, Hydrotherm Gerätebau (170/83, EU:C:1984:271, σκέψη 11).

¹⁶ 48/69 (EU:C:1972:70).

¹⁷ Βλ. απόφαση ICI (σκέψεις 129 έως 141). Βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις της 14ης Ιουλίου 1972, Geigy κατά Επιτροπής (52/69, EU:C:1972:73, σκέψεις 42 έως 45), και Sandoz κατά Επιτροπής (53/69, EU:C:1972:74, σκέψεις 42 έως 45), της 25ης Οκτωβρίου 1983, AEG-Telefunken κατά Επιτροπής (107/82, EU:C:1983:293, σκέψη 49), και, στον τομέα της εφαρμογής του άρθρου 86 ΣΕΚ (νυν άρθρου 102 ΣΛΕΕ), της 6ης Μαρτίου 1974, Istituto Chemioterapico Italiano και Commercial Solvents κατά Επιτροπής (6/73 και 7/73, EU:C:1974:18, σκέψεις 36 έως 41).

¹⁸ Βλ. απόφαση ICI (σκέψεις 132 και 133).

¹⁹ Βλ. απόφαση ICI (σκέψη 135).

εταιριών²⁰ – όσο και τις προϋποθέσεις για τη διαπίστωση της ύπαρξης οικονομικής ενότητας, διευκρινίζοντας ειδικότερα ότι η διαπίστωση αυτή πραγματοποιείται λαμβανομένων υπόψη των οικονομικών, οργανωτικών και νομικών δεσμών που υφίστανται μεταξύ των σχετικών οντοτήτων²¹, οι οποίοι ενδέχεται να διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση και οι οποίοι δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο εξαντλητικής απαρίθμησης²². Η θεωρία της οικονομικής ενότητας εφαρμόζεται τακτικά από την Επιτροπή και έχει καταστεί κρίσιμο στοιχείο για τη διαπίστωση και την καταστολή των παραβάσεων των κανόνων του ανταγωνισμού της Ένωσης.

30. Όπως προαναφέρθηκε, σε περίπτωση οικονομικής ενότητας οντοτήτων που ανήκουν στον ίδιο όμιλο, η νομολογία έχει δεχθεί, από την απόφαση ICI και εντεύθεν, τη δυνατότητα καταλογισμού στη μητρική εταιρία της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς της θυγατρικής, καθώς και την από κοινού και εις ολόκληρον ευθύνη τους για την καταβολή του σχετικού προστίμου, τόσο σε περίπτωση άμεσου ελέγχου όσο και στην περίπτωση που, εντός του ομίλου, ο έλεγχος της μητρικής εταιρίας ασκείται μέσω ενδιάμεσης εταιρίας στην οποία ανήκει η εταιρία που διέπραξε την παράβαση²³.

31. Επιπλέον, στην περίπτωση που η μητρική εταιρία κατέχει, άμεσα ή έμμεσα, το σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του κεφαλαίου της θυγατρικής της, το Δικαστήριο έχει κρίνει, αφενός, ότι η πρώτη έχει τη δυνατότητα ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής επί της συμπεριφοράς της δεύτερης, με αποτέλεσμα η δεύτερη να μη διαθέτει πραγματική αυτονομία όσον αφορά τη συμπεριφορά της στην αγορά²⁴, και, αφετέρου, ότι υφίσταται μαχητό τεκμήριο ότι η μητρική εταιρία ασκεί όντως αποφασιστική επιρροή επί της συμπεριφοράς της θυγατρικής στην αγορά²⁵ (στο εξής: τεκμήριο της πραγματικής ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής). Υπό τις συνθήκες αυτές, προκειμένου να θεωρήσει ότι οι δύο εταιρίες ευθύνονται εις ολόκληρον για την καταβολή του επιβληθέντος προστίμου, αρκεί η Επιτροπή να αποδείξει ότι η μητρική εταιρία κατέχει το σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του κεφαλαίου της θυγατρικής, εκτός εάν η μητρική εταιρία, στην οποία απόκειται να ανατρέψει το τεκμήριο αυτό, προσκομίσει επαρκή στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι η θυγατρική της ενεργεί αυτοτελώς στην αγορά²⁶. Η Επιτροπή εφαρμόζει συστηματικά το τεκμήριο της πραγματικής ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής και το

²⁰ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 16ης Νοεμβρίου 2000, *Metsä-Serla* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-294/98 P, EU:C:2000:632).

²¹ Πρβλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 16ης Νοεμβρίου 2000, *Metsä-Serla* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-294/98 P, EU:C:2000:632, σκέψη 27), της 2ας Οκτωβρίου 2003, *Aristrain* κατά Επιτροπής (C-196/99 P, EU:C:2003:529, σκέψη 96), της 28ης Ιουνίου 2005, *Dansk Rörindustri* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P έως C-208/02 P και C-213/02 P, EU:C:2005:408, σκέψη 117), και της 11ης Δεκεμβρίου 2007, *ETI* κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψη 49)· προσφάτως, βλ. απόφαση της 27ης Ιανουαρίου 2021, *The Goldman Sachs Group* κατά Επιτροπής (C-595/18 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2021:69, σκέψη 31 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, στο εξής: απόφαση *Goldman Sachs*). Στο πλαίσιο αυτό, μολονότι η ύπαρξη κεφαλαιουχικών δεσμών μεταξύ των σχετικών οντοτήτων συνιστά ένδειξη της ύπαρξης εξουσίας ελέγχου επί της θυγατρικής, ιδίως, όπως θα δούμε, στην περίπτωση κατοχής του συνόλου ή σχεδόν του συνόλου του κεφαλαίου της θυγατρικής από τη μητρική εταιρία, οι δεσμοί αυτοί δεν συνιστούν εντούτοις αναγκαία προϋπόθεση για τη διαπίστωση της ύπαρξης οικονομικής ενότητας, βλ. απόφαση της 16ης Νοεμβρίου 2000, *Metsä-Serla* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-294/98 P, EU:C:2000:632, σκέψη 36).

²² Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 14ης Σεπτεμβρίου 2016, *Ori Martin* και *SLM* κατά Επιτροπής (C-490/15 P και C-505/15 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2016:678, σκέψη 60 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, *Philips* κατά Επιτροπής (T-92/13, μη δημοσιευθείσα, EU:T:2015:605, σκέψη 41 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 12ης Ιουλίου 2018, *The Goldman Sachs Group* κατά Επιτροπής (T-419/14, EU:T:2018:445, σκέψη 82).

²³ Βλ. απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 2011, *General Química* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-90/09 P, EU:C:2011:21, σκέψη 88, στο εξής: απόφαση *General Química*).

²⁴ Πρβλ. απόφαση *ICI* (σκέψεις 136 και 137)· βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2009, *Akzo Nobel* κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-97/08 P, EU:C:2009:536, σκέψη 60, στο εξής: απόφαση *Akzo*), και, προσφάτως, απόφαση *Goldman Sachs* (σκέψη 32).

²⁵ Πρβλ., σε περίπτωση άμεσης συμμετοχής 100 % της μητρικής εταιρίας στο κεφάλαιο της θυγατρικής, απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 1983, *AEF-Telefunken* κατά Επιτροπής (107/82, EU:C:1983:293, σκέψη 50), η οποία επιβεβαιώθηκε μεταγενέστερα από την απόφαση *Akzo*, σκέψη 60. Πρβλ., προσφάτως, απόφαση *Goldman Sachs* (σκέψη 32). Από την απόφαση της 29ης Σεπτεμβρίου 2011, *Elf Aquitaine* κατά Επιτροπής (C-521/09 P, EU:C:2011:620, σκέψη 63), και εντεύθεν, το Δικαστήριο δέχεται τη δυνατότητα εφαρμογής του τεκμηρίου της πραγματικής ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής και σε συμμετοχές ελαφρώς κατώτερες του 100 % (στην υπόθεση εκείνη, συμμετοχή ύψους 98 %).

²⁶ Βλ., προσφάτως, απόφαση *Goldman Sachs* (σκέψη 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

Δικαστήριο έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του ακόμη και σε περιπτώσεις έμμεσου ελέγχου, τουλάχιστον όταν ο έλεγχος αυτός ασκείται μέσω μιας αδιάκοπης αλυσίδας συμμετοχών που αφορούν το σύνολο (ή σχεδόν το σύνολο) του κεφαλαίου²⁷, και, προσφάτως, σε περιπτώσεις στις οποίες η μητρική εταιρία, μολονότι δεν κατέχει το σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του κεφαλαίου της θυγατρικής, κατέχει το σύνολο των δικαιωμάτων ψήφου που συνδέονται με τις μετοχές της θυγατρικής²⁸, αποσαφηνίζοντας με τον τρόπο αυτό ότι το εν λόγω τεκμήριο δεν βασίζεται στους κεφαλαιουχικούς δεσμούς, αλλά στον βαθμό ελέγχου που η μητρική εταιρία ασκεί επί της θυγατρικής της²⁹. Μολονότι δύσκολα ανατρέπεται, το τεκμήριο της πραγματικής ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα και αποσκοπεί στη διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ, αφενός, του σκοπού που συνίσταται στην καταστολή των συμπεριφορών που είναι αντίθετες προς τους κανόνες του ανταγωνισμού και στην αποτροπή της επανάληψής τους και, αφετέρου, των επιταγών ορισμένων γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, όπως, ιδίως, των αρχών του τεκμηρίου αθωότητας, της εξατομίκευσης των ποινών και της ασφάλειας δικαίου³⁰.

2. Επί της βάσεως στοιχειοθετήσεως της «από τη βάση προς την κορυφή» ευθύνης της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής

32. Στο ανωτέρω περιγραφόμενο πλαίσιο τίθεται το ζήτημα ποια ακριβώς είναι η νομική βάση της ευθύνης της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής της, με την οποία, για τους σκοπούς του δικαίου του ανταγωνισμού, αυτή συνιστά οικονομική ενότητα.

33. Εκ πρώτης όψεως, από την εξέταση της νομολογίας δύο απαντήσεις αναδεικνύονται, κατ' αρχήν, ως δυνατές.

34. Αφενός, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου περιέχουν πλείονα χωρία από τα οποία φαίνεται να προκύπτει ότι καθοριστικός παράγοντας για τον καταλογισμό στη μητρική εταιρία της ευθύνης για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής είναι η άσκηση αποφασιστικής επιρροής από την πρώτη επί της δεύτερης, η οποία αντιστοιχεί σε έλλειψη αυτονομίας δράσης στην αγορά της θυγατρικής, η οποία περιορίζεται κατ' ουσίαν να εφαρμόζει τις άνωθεν παρεχόμενες οδηγίες. Κατά τη διατύπωση η οποία χρησιμοποιείται, κατ' ουσίαν χωρίς διαφοροποίηση, σε πολλές αποφάσεις του Δικαστηρίου από την απόφαση AEG και εντεύθεν, «η συμπεριφορά μιας θυγατρικής εταιρίας μπορεί να καταλογισθεί στη μητρική εταιρία, ιδίως, όταν η θυγατρική, μολονότι έχει χωριστή νομική προσωπικότητα, δεν καθορίζει κατά τρόπο αυτόνομο τη συμπεριφορά της στην αγορά, αλλά εφαρμόζει, κυρίως, τις οδηγίες της μητρικής εταιρίας»³¹. Επομένως, στη μητρική εταιρία στην οποία καταλογίσθηκε η παραβατική

²⁷ Βλ. απόφαση General Química (σκέψη 88).

²⁸ Βλ. απόφαση Goldman Sachs (σκέψη 35), η οποία επικύρωσε επ' αυτού την απόφαση της 12ης Ιουλίου 2018, The Goldman Sachs Group κατά Επιτροπής (T-419/14, EU:T:2018:445).

²⁹ Βλ. απόφαση Goldman Sachs (σκέψη 35).

³⁰ Βλ. απόφαση της 29ης Σεπτεμβρίου 2011, Elf Aquitaine κατά Επιτροπής (C-521/09 P, EU:C:2011:620, σκέψη 59), και, προσφάτως, απόφαση Goldman Sachs (σκέψη 38). Εξάλλου, κατά πάγια νομολογία, το τεκμήριο της ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής δεν προσβάλλει το δικαίωμα στο τεκμήριο αθωότητας, εφόσον, αφενός, δεν ισοδυναμεί με τεκμήριο ενοχής των εταιριών αυτών (βλ. απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2017, Villeroy & Boch κατά Επιτροπής, C-625/13 P, EU:C:2017:52, σκέψη 149 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και, αφετέρου, είναι μαχητό (βλ. απόφαση της 19ης Ιουνίου 2014, FLS Plast κατά Επιτροπής, C-243/12 P, EU:C:2014:2006, σκέψη 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Το Δικαστήριο έχει, επίσης, αποσαφηνίσει ότι το γεγονός ότι η ανταπόδειξη που απαιτείται για την ανατροπή του τεκμηρίου της ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής είναι δυσχερής δεν σημαίνει ότι το τεκμήριο αυτό είναι στην πραγματικότητα αμάχητο (πρβλ. απόφαση της 16ης Ιουνίου 2016, Evonik Degussa και AlzChem κατά Επιτροπής, C-155/14 P, EU:C:2016:446, σκέψη 44 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

³¹ Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις Akzo (σκέψη 58 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), της 19ης Ιουλίου 2012, Alliance One International και Standard Commercial Tobacco κατά Επιτροπής (C-628/10 P και C-14/11 P, EU:C:2012:479, σκέψη 43), της 11ης Ιουλίου 2013, Επιτροπή κατά Stichting Administratiekantoor Portielje (C-440/11 P, EU:C:2013:514, σκέψη 38), και της 5ης Μαρτίου 2015, Επιτροπή κατά Eni και Versalis και Eni κατά Επιτροπής (C-93/13 P και C-123/13 P, EU:C:2015:150, σκέψη 40).

συμπεριφορά της θυγατρικής της επιβάλλονται ατομικώς κυρώσεις για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού της Ένωσης την οποία λογίζεται ότι διέπραξε η ίδια λόγω της αποφασιστικής επιρροής που ασκούσε επί της θυγατρικής της και η οποία της επέτρεπε να καθορίζει τη συμπεριφορά της τελευταίας στην αγορά³².

35. Αφετέρου, η νομολογία περιέχει επίσης πλείονα στοιχεία τα οποία συνηγορούν υπέρ του να θεωρηθεί ότι η ύπαρξη οικονομικής ενότητας είναι αυτή που καθορίζει την ευθύνη της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει ότι ο τυπικός διαχωρισμός μεταξύ δύο εταιριών, ο οποίος απορρέει από τη διακριτή νομική προσωπικότητά τους, δεν αποκλείει το ενιαίο της συμπεριφοράς τους στην αγορά³³ και ότι, επομένως, αυτές συνιστούν οικονομική ενότητα, ήτοι ενιαία επιχείρηση, για τους σκοπούς της εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού. Καίτοι η λειτουργική έννοια της επιχείρησης δεν απαιτεί να διαθέτει η ίδια η οικονομική ενότητα νομική προσωπικότητα³⁴, η νομολογία αναγνωρίζει εντούτοις σε αυτήν ένα είδος διακριτής και αυτοτελούς προσωπικότητας σε σχέση με εκείνη των οντοτήτων που την απαρτίζουν, η οποία επικαλύπτει τη νομική προσωπικότητα που έχουν ενδεχομένως οι οντότητες αυτές. Επομένως, από την απόφαση Akzo και εντεύθεν, το Δικαστήριο δεν δίστασε να ορίσει την οικονομική ενότητα ως «φορέα» ικανό να παραβεί τους κανόνες του ανταγωνισμού και να «ευθύνεται [...] για την παράβαση αυτή»³⁵. Επομένως, στο πλαίσιο αυτό, αποφασιστικός παράγοντας προς τον σκοπό καταλογισμού της ευθύνης στη μητρική εταιρία για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής είναι το ενιαίο της συμπεριφοράς τους στην αγορά³⁶, συμπεριφορά η οποία συνδέει μεταξύ τους σε μία οικονομική ενότητα πλείονες ανεξάρτητες από νομικής απόψεως οντότητες.

36. Επομένως, η απάντηση που θα δοθεί στο ερώτημα που τέθηκε στην κρίση του Δικαστηρίου εξαρτάται από το ποια εκ των δύο ανωτέρω προσεγγίσεων θα γίνει δεκτή.

37. Συγκεκριμένα, εάν η βάση για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής είναι η αποφασιστική επιρροή την οποία η πρώτη ασκεί επί της δεύτερης, αναγνωρίζεται εμμέσως ότι η συμπεριφορά αυτή ανάγεται κατά κάποιο τρόπο στη μητρική εταιρία, όχι τόσο υπό την έννοια ότι η μητρική εταιρία μετέσχε άμεσα σε αυτήν, πράγμα το οποίο προφανώς δεν συνέβη³⁷, όσο υπό την έννοια ότι κατέστησε δυνατή τη συμπεριφορά αυτή, είτε ασκώντας ενεργή επιρροή επ' αυτής είτε παραλείποντας να ασκήσει τις εξουσίες διεύθυνσης και ελέγχου που διαθέτει. Εάν προκριθεί η προσέγγιση αυτή, δεν θα υπάρχει περιθώριο στοιχειοθέτησης ευθύνης της θυγατρικής για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας, καθόσον, εξ ορισμού, η πρώτη δεν ασκεί καμία αποφασιστική επιρροή επί της δεύτερης.

³² Βλ. απόφαση της 27ης Απριλίου 2017, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-516/15 P, EU:C:2017:314, σκέψη 56 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

³³ Βλ. απόφαση ICI (σκέψη 140). Υπό την έννοια αυτή, βλ. απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006, Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio (C-217/05, EU:C:2006:784, σκέψη 41).

³⁴ Βλ. απόφαση της 28ης Ιουνίου 2005, Dansk Rørindustri κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P έως C-208/02 P και C-213/02 P, EU:C:2005:408, σκέψη 113).

³⁵ Βλ. απόφαση Akzo (σκέψη 56). Υπό την έννοια αυτή, πιο πρόσφατα, βλ., μεταξύ άλλων, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-516/15 P, EU:C:2017:314, σκέψη 49).

³⁶ Πρβλ. απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006, Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio (C-217/05, EU:C:2006:784, σκέψη 41).

³⁷ Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση Akzo (σκέψη 59).

38. Αντιστρόφως, εάν η από κοινού ευθύνη της μητρικής εταιρίας και της θυγατρικής βασίζεται στην οικονομική ενότητα η οποία ενεργεί ως ενιαία επιχείρηση στην αγορά, δεν συντρέχουν εύλογοι λόγοι ώστε να μη γίνει δεκτή η δυνατότητα καταλογισμού της ευθύνης όχι μόνον «από τη βάση προς την κορυφή», όπως συνέβη στις υποθέσεις που έχει εξετάσει έως τώρα το Δικαστήριο, αλλά και «από την κορυφή προς τη βάση». Εάν η από κοινού ευθύνη βασίζεται στο ενιαίο της δράσης στην αγορά, όλα τα μέρη που απαρτίζουν την ενότητα αυτή θα μπορούν, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να καταστούν υπεύθυνα για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά που εφάρμοσε στην πράξη ένα εξ αυτών.

39. Η επιλογή μεταξύ των δύο προσεγγίσεων δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι, λαμβανομένου υπόψη του οιονεί ποινικού χαρακτήρα των επιβαλλόμενων κυρώσεων, κατά την εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού από τις δημόσιες αρχές τίθεται ζήτημα τήρησης ορισμένων θεμελιωδών αρχών και κυρίως της αρχής της προσωπικής ευθύνης και της συνέπειάς της, κατά την οποία η επιβολή κύρωσης και ο καταλογισμός της ευθύνης προϋποθέτουν υπαιτιότητα («*nulla poena sine culpa*»)³⁸. Επομένως, ο προσδιορισμός της νομικής βάσης της από κοινού ευθύνης της μητρικής εταιρίας και της θυγατρικής για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την απαίτηση τήρησης της ως άνω αρχής.

40. Για τους λόγους που θα εκθέσω εν συνεχεία, εκτιμώ ότι το Δικαστήριο πρέπει να εφαρμόσει τη δεύτερη από τις ανωτέρω προσεγγίσεις, την οποία, όπως προαναφέρθηκε και όπως θα αναλύσω λεπτομερέστερα κατωτέρω, η νομολογία έχει ήδη δεχθεί σε μεγάλο βαθμό.

41. Συναφώς, είναι χρήσιμο να εξετασθεί η έννοια της φράσης «αποφασιστική επιρροή» και ο ρόλος που της αποδίδεται στο πλαίσιο της συλλογιστικής η οποία οδήγησε τη νομολογία να δεχθεί τη δυνατότητα καταλογισμού στη μητρική εταιρία της ευθύνης για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής.

42. Όπως προαναφέρθηκε, απόκειται στην Επιτροπή, οσάκις επιδιώκει να αποδείξει την ευθύνη της μητρικής εταιρίας, να διαπιστώσει ότι αυτή είναι ικανή να ασκήσει αποφασιστική επιρροή στη συμπεριφορά της θυγατρικής και ότι η επιρροή αυτή πράγματι ασκήθηκε³⁹, εκτός εάν επικαλεστεί το μαχητό τεκμήριο που μνημονεύθηκε στο σημείο 31 των παρούσων προτάσεων.

43. Προς τούτο, δεν απαιτείται η απόδειξη σχέσης «ειδικής επιρροής», η οποία αφορά, άμεσα ή έμμεσα, την αθέμιτη συμπεριφορά. Η ευθύνη της μητρικής εταιρίας όχι μόνο δεν εξαρτάται από τη διαπίστωση της εμπλοκής της στην παράβαση⁴⁰, αλλά ούτε από την απόδειξη της άσκησης αποφασιστικής επιρροής επί της συμπεριφοράς της θυγατρικής η οποία χαρακτηρίζεται αντίθετη προς τους κανόνες του δικαίου του ανταγωνισμού. Δεν απαιτείται καν να έχουν δοθεί

³⁸ Για ανάλυση των σχέσεων μεταξύ της έννοιας της επιχείρησης ως οικονομικής ενότητας και της αρχής της προσωπικής ευθύνης, βλ., μεταξύ άλλων, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Mengozzi στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Επιτροπή κατά Siemens Österreich κ.λπ. και Siemens Transmission & Distribution κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-231/11 P έως C-233/11 P, EU:C:2013:578, σημεία 74 έως 82 με περαιτέρω παραπομπές).

³⁹ Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 26ης Σεπτεμβρίου 2013, El du Pont de Nemours κατά Επιτροπής (C-172/12 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:601, σημείο 44 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), της 26ης Σεπτεμβρίου 2013, The Dow Chemical Company κατά Επιτροπής (C-179/12 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:605, σκέψη 55 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, Toshiba κατά Επιτροπής (T-104/13, EU:T:2015:610, σκέψη 95 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁴⁰ Βλ. απόφαση Akzo (σκέψη 59).

συγκεκριμένες οδηγίες σχετικά με την επικρινόμενη συμπεριφορά⁴¹ ή να μην άσκησε η μητρική εταιρία προσηκόντως τις εξουσίες διεύθυνσης και ελέγχου που διαθέτει προκειμένου να αποφευχθεί η συμπεριφορά αυτή⁴². Εξάλλου, η ανάλυση όσον αφορά την ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής δεν πρέπει να στηρίζεται μόνο σε στοιχεία που ανάγονται στην εμπορική πολιτική *stricto sensu* της θυγατρικής στην αγορά⁴³ και, επομένως, δεν απαιτείται να διαπιστωθεί εμπλοκή της μητρικής εταιρίας στη διαχείριση των εμπορικών υποθέσεων της θυγατρικής⁴⁴. Όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας J. Kokott με τις προτάσεις της στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Akzo⁴⁵, η ύπαρξη ενιαίας εμπορικής πολιτικής μπορεί να συναχθεί και εμμέσως από το σύνολο των οικονομικών και νομικών σχέσεων μεταξύ της μητρικής εταιρίας και των θυγατρικών εταιριών της –στοιχείο στο οποίο το Δικαστήριο απέδωσε αυξανόμενη σημασία κατά την εξέλιξη της νομολογίας–, δεδομένου ότι η επιρροή της μητρικής εταιρίας επί των θυγατρικών εταιριών της σε σχέση με τη στρατηγική και την πολιτική της επιχείρησης, το σχέδιο λειτουργίας της εκμετάλλευσης, τις επενδύσεις, την παραγωγική ικανότητα, τα οικονομικά, μπορεί κάλλιστα να επηρεάζει έμμεσα τη συμπεριφορά των θυγατρικών εταιριών καθώς και ολόκληρου του ομίλου επιχειρήσεων στην αγορά⁴⁶. Τα ανωτέρω ισχύουν πολύ περισσότερο στις περιπτώσεις που η μητρική εταιρία κατέχει το σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του κεφαλαίου της θυγατρικής, στις οποίες, όπως προαναφέρθηκε, εφαρμόζεται το τεκμήριο της ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής⁴⁷. Καίτοι είναι αληθές ότι η μητρική εταιρία μπορεί να ανατρέψει το τεκμήριο αυτό παρέχοντας στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι δεν καθορίζει την εμπορική πολιτική της οικείας θυγατρικής στην αγορά, η απόδειξη αυτή είναι στην πράξη ιδιαίτερος δυσχερής⁴⁸ –παρότι το τεκμήριο παραμένει εντός αποδεκτών ορίων⁴⁹– και, επομένως, σε περίπτωση συμμετοχής η οποία αναφέρεται στο σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του κεφαλαίου είναι, εν τοις πράγμασι, σχεδόν βέβαιο ότι η μητρική εταιρία θα θεωρηθεί υπεύθυνη για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής.

44. Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι, προκειμένου να καταλογιστεί στη μητρική εταιρία ευθύνη για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής που τελεί υπό την αποφασιστική επιρροή της, σημασία έχει η «γενική σχέση» μεταξύ αυτών ως νομικών οντοτήτων που συνιστούν ενιαία επιχείρηση κατά το δίκαιο του ανταγωνισμού⁵⁰. Εν

⁴¹ Στην απόφαση ICI, κάνοντας λόγο για τις οδηγίες που είχε παράσχει η μητρική εταιρία στη θυγατρική, το Δικαστήριο εννοούσε μάλλον την ύπαρξη γενικής εξουσίας ελέγχου εκ μέρους της πρώτης, η οποία αντιστοιχούσε στην έλλειψη αυτονομίας στην αγορά της δεύτερης, και όχι την ύπαρξη συγκεκριμένων οδηγιών με αντικείμενο την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά. Βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 14ης Σεπτεμβρίου 2016, Ori Martin και SLM κατά Επιτροπής (C-490/15 P και C-505/15 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2016:678, σκέψη 60 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 12ης Ιουλίου 2018, The Goldman Sachs Group κατά Επιτροπής (T-419/14, EU:T:2018:445, σκέψη 83).

⁴² Όπως υπογράμμισε η γενική εισαγγελέας J. Kokott με τις προτάσεις της στην υπόθεση Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-97/08 P, EU:C:2009:262, σημείο 91), η ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής μπορεί να διαπιστωθεί και στην περίπτωση που η μητρική εταιρία «δεν χρησιμοποιεί κάποια συγκεκριμένα δικαιώματα συναποφάσεως και δεν παρέχει συγκεκριμένες οδηγίες ή κατευθυντήριες γραμμές σε σχέση με επιμέρους ζητήματα της εμπορικής πολιτικής».

⁴³ Πρβλ. αποφάσεις της 15ης Ιουλίου 2015, HIT Groep κατά Επιτροπής, T-436/10 (EU:T:2015:514, σκέψη 127 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 12ης Ιουλίου 2018, The Goldman Sachs Group κατά Επιτροπής (T-419/14, EU:T:2018:445, σκέψη 152)· βλ., επίσης, προτάσεις της γενικής εισαγγελέας J. Kokott στην υπόθεση Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-97/08 P, EU:C:2009:262, σημείο 87).

⁴⁴ Βλ. απόφαση της 12ης Ιουλίου 2018, The Goldman Sachs Group κατά Επιτροπής (T-419/14, EU:T:2018:445, σκέψη 152).

⁴⁵ C-97/08 P (EU:C:2009:262, σημείο 91).

⁴⁶ Βλ., για εφαρμογή υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 8ης Μαΐου 2013, Επί κατά Επιτροπής (C-508/11 P, EU:C:2013:289, σκέψη 64).

⁴⁷ Βλ. σημείο 31 των παρούσων προτάσεων.

⁴⁸ Μέχρι τούδε, η εφαρμογή του τεκμηρίου της πραγματικής ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής έχει επικριθεί από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης μόνο για λόγους αναγόμενους σε ελλιπή αιτιολογία κατά την αντίκρουση των στοιχείων ανταπόδειξης που προσκόμισαν οι ενδιαφερόμενες εταιρίες (βλ. αποφάσεις της 29ης Σεπτεμβρίου 2011, Elf Aquitaine κατά Επιτροπής, C-521/09 P, EU:C:2011:620, σκέψεις 144 έως 171, και της 16ης Ιουνίου 2011, L'Air liquide κατά Επιτροπής, T-185/06, EU:T:2011:275), ή σε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης (απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 2010, Alliance One International κ.λπ. κατά Επιτροπής, T-24/05, EU:T:2010:453).

⁴⁹ Βλ. υποσημείωση 30 των παρούσων προτάσεων.

⁵⁰ Πρβλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέας J. Kokott στην υπόθεση Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-97/08 P, EU:C:2009:262, σημείο 94).

ολίγοις, όπως παρατήρησε η γενική εισαγγελέας J. Kokott με τις προτάσεις της στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Akzo, αποφασιστική σημασία έχει «το αν η μητρική εταιρία, λόγω της εκτάσεως της επιρροής της, μπορεί να κατευθύνει τη συμπεριφορά της θυγατρικής εταιρίας σε τέτοιον βαθμό ώστε αμφότερες να μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν οικονομική ενότητα»⁵¹. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται ρητώς στη νομολογία του Δικαστηρίου, το οποίο έχει επανειλημμένως αποφανθεί ότι, σε περίπτωση ύπαρξης οικονομικής ενότητας, αυτό που παρέχει τη δυνατότητα στην Επιτροπή να απευθύνει απόφαση επιβολής προστίμου στη μητρική εταιρία δεν είναι κατ' ανάγκην η εκ μέρους της μητρικής παρακίνηση της θυγατρικής της να διαπράξει παράβαση ούτε, κατά μείζονα λόγο, η εμπλοκή της πρώτης στην παράβαση, αλλά το γεγονός ότι οι εν λόγω εταιρίες αποτελούν ενιαία επιχείρηση⁵².

45. Ως εκ τούτου, η ευθύνη της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της θυγατρικής βασίζεται στον ενιαίο χαρακτήρα της οικονομικής δράσης των οντοτήτων αυτών, ήτοι στην ύπαρξη οικονομικής ενότητας.

46. Δεδομένου ότι η ανωτέρω βάση ουδόλως σχετίζεται με οποιαδήποτε υπαιτιότητα της μητρικής εταιρίας⁵³, ο μόνος τρόπος συμβιβασμού της με την αρχή της προσωπικής ευθύνης είναι να θεωρηθεί ότι η αρχή αυτή εφαρμόζεται στο επίπεδο της επιχείρησης κατά την έννοια του δικαίου του ανταγωνισμού, ήτοι στο επίπεδο της οικονομικής ενότητας η οποία διέπραξε υπαιτίως την παράβαση⁵⁴. Η ενότητα αυτή, ως οικονομική οντότητα που ενεργεί με ενιαίο τρόπο στην αγορά, ευθύνεται διότι ένα από τα μέρη που την απαρτίζουν ενήργησε κατά τρόπο που συνιστά παράβαση των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού⁵⁵. Εντούτοις, δεδομένου ότι η ενότητα αυτή δεν διαθέτει νομική προσωπικότητα, η παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού καταλογίζεται σε μία ή, από κοινού, σε πλείονες οντότητες στις οποίες είναι δυνατόν να επιβληθούν πρόστιμα⁵⁶. Πράγματι, μολονότι οι κανόνες ανταγωνισμού της Ένωσης απευθύνονται στις επιχειρήσεις και είναι άμεσα εφαρμοστέοι σε αυτές, ανεξαρτήτως της

⁵¹ Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέας J. Kokott στην υπόθεση Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-97/08 P, EU:C:2009:262, σημείο 93)· πρβλ. αποφάσεις της 2ας Φεβρουαρίου 2012, EI du Pont de Nemours κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-76/08, μη δημοσιευθείσα, EU:T:2012:46, σκέψη 62), και της 12ης Ιουλίου 2018, Fujikura κατά Επιτροπής (T-451/14, μη δημοσιευθείσα, EU:T:2018:452, σκέψη 48).

⁵² Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 29ης Σεπτεμβρίου 2011, Elf Aquitaine κατά Επιτροπής (C-521/09 P, EU:C:2011:620, σκέψη 88), της 14ης Σεπτεμβρίου 2016, Ori Martin και SLM κατά Επιτροπής (C-490/15 P και C-505/15 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2016:678, σκέψη 60), και της 30ής Σεπτεμβρίου 2009, Arkema κατά Επιτροπής (T-168/05, μη δημοσιευθείσα, EU:T:2009:367, σκέψη 77).

⁵³ Εν τέλει, όπως ορθώς επισήμανε η Ιταλική Κυβέρνηση, εάν λαμβανόταν υπόψη ο συνδυασμός υπαιτιότητας της μητρικής εταιρίας και της θυγατρικής, δεν θα ήταν καν αναγκαία η παραπομπή στην έννοια της οικονομικής ενότητας για τον καταλογισμό στην πρώτη της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς της δεύτερης.

⁵⁴ Πρβλ., ρητώς, απόφαση της 10ης Απριλίου 2014, Επιτροπή κατά Siemens Österreich κ.λπ. και Siemens Transmission & Distribution κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-231/11 P έως C-233/11 P, EU:C:2014:256, σκέψη 56). Με τις προτάσεις της στην υπόθεση Akzo, η γενική εισαγγελέας J. Kokott διατύπωσε την άποψη αυτή με ιδιαίτερη σαφήνεια: «[τ]ο γεγονός ότι η μητρική εταιρία ενός ομίλου, η οποία ασκεί καθοριστική επιρροή επί των θυγατρικών εταιριών της, ενδέχεται να ευθύνεται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων που αυτές διαπράττουν ουδόλως αποτελεί εξαίρεση από την αρχή της προσωπικής ευθύνης, αλλά αντιθέτως αποτελεί έκφραση της αρχής αυτής. Πράγματι, η μητρική εταιρία και οι θυγατρικές εταιρίες, οι οποίες υφίστανται την καθοριστική επιρροή της, αποτελούν από κοινού φορείς μίας ενιαίας επιχειρήσεως κατά την έννοια του δικαίου του ανταγωνισμού και φέρουν την ευθύνη για την επιχείρηση αυτή» (βλ. σημείο 97). Επιπλέον, κατά τη γενική εισαγγελέα J. Kokott, η ευθύνη της μητρικής εταιρίας ουδόλως αποτελεί κάποιου είδους αντικειμενική ευθύνη, δεδομένου ότι η μητρική εταιρία είναι ένας από τους φορείς δικαιωμάτων επί της επιχείρησης η οποία παρέβη υπαιτίως τους κανόνες του ανταγωνισμού: «είναι (από κοινού με όλες τις θυγατρικές εταιρίες που ίστανται υπό την αποφασιστική επιρροή της) η νομική ενσάρκωση της επιχείρησης [αυτής]» (βλ. σημείο 98).

⁵⁵ Υπό την έννοια αυτή, βλ. απόφαση Akzo (σκέψη 56)· βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 29ης Μαρτίου 2011, ArcelorMittal Luxembourg κατά Επιτροπής και Επιτροπή κατά ArcelorMittal Luxembourg κ.λπ. (C-201/09 P και C-216/09 P, EU:C:2011:190, σκέψη 95), της 5ης Μαρτίου 2015, Επιτροπή κατά Eni και Versalis και Eni κατά Επιτροπής (C-93/13 P και C-123/13 P, EU:C:2015:150), και της 27ης Απριλίου 2017, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-516/15 P, EU:C:2017:314, σκέψη 49). Εντούτοις, σημειωτέον ότι το Δικαστήριο, καίτοι επιβεβαίωσε, με τη σκέψη 77 της απόφασης Akzo, ότι το δικαίο της Ένωσης στον τομέα του ανταγωνισμού βασίζεται στην αρχή της προσωποπαγούς ευθύνης της οικονομικής ενότητας που διέπραξε την παράβαση, απορρίπτοντας το επιχείρημα της αναιρεσιούσας περί καταλογισμού αντικειμενικής ευθύνης στη μητρική εταιρία, διευκρινίζει ότι, «ακόμη και αν η μητρική εταιρία δεν συμμετέχει άμεσα στην παράβαση, ασκεί, στην περίπτωση αυτή, καθοριστική επιρροή επί των θυγατρικών της που συμμετείχαν στην παράβαση».

⁵⁶ Βλ. απόφαση Akzo (σκέψη 57) και, μεταξύ άλλων, απόφαση της 5ης Μαρτίου 2015, Επιτροπή κατά Eni και Versalis και Eni κατά Επιτροπής (C-93/13 P και C-123/13 P, EU:C:2015:150, σκέψη 89).

οργάνωσης και της νομικής μορφής τους, από την απαιτούμενη πρακτική αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών απορρέει ότι η απόφαση της Επιτροπής με την οποία καταλογίζεται η παράβαση και επιβάλλονται κυρώσεις δέον να απευθύνεται σε οντότητες κατά των οποίων είναι δυνατόν να εκτελεστούν προκειμένου να επιτευχθεί η εξόφληση του σχετικού προστίμου⁵⁷.

47. Επισημαίνεται επίσης ότι καίτοι η θεωρία της οικονομικής ενότητας, όπως ερμηνεύθηκε ανωτέρω, καθιστά δυνατό τον καταλογισμό της ευθύνης για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού στην επιχείρηση ως ενιαία οντότητα, δίνοντας με τον τρόπο αυτό προβάδισμα στην οικονομική θεώρηση των σχέσεων των μερών που συνιστούν έναν όμιλο εταιριών σε σχέση με την αμιγώς νομική θεώρηση –βάσει της οποίας κάθε εταιρία συνιστά διακριτό πρόσωπο το οποίο ευθύνεται μόνο για τις δικές του πράξεις ή παραλείψεις–, διατηρεί εντούτοις την ισορροπία μεταξύ, αφενός, της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου που συνεπάγεται, κατ' ανάγκην, η θεώρηση αυτή και, αφετέρου, του σεβασμού των δικαιωμάτων των οντοτήτων που απαρτίζουν την επιχείρηση⁵⁸. Στο πνεύμα ακριβώς αυτό, το Δικαστήριο, παραπέμποντας στη λειτουργική έννοια της επιχείρησης στο δίκαιο του ανταγωνισμού, απέρριψε ως προδήλως αβάσιμες τις επικρίσεις της θεωρίας της οικονομικής ενότητας που βασίζονταν σε προβαλλόμενη σύγκρουση με την αρχή της αυτοτέλειας των νομικών προσώπων και με την περιορισμένη ευθύνη των κεφαλαιουχικών εταιριών⁵⁹. Επισημαίνεται, εξάλλου, αφενός, ότι η αρχή της αυτοτέλειας των νομικών προσώπων δεν είναι απαρέγκλιτη και συνυπάρχει, στις έννομες τάξεις των κρατών μελών και σε διεθνές επίπεδο⁶⁰, με την έννοια της οικονομικής ενότητας του ομίλου και, αφετέρου, ότι υπάρχουν διάφορες θεωρίες οι οποίες βασίζονται στην άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου με σκοπό την επίκληση της «ευθύνης της επιχείρησης» για τα μέλη ομίλου εταιριών, καθώς και θεωρητικοί προσανατολισμοί που τάσσονται υπέρ της μη αναγνώρισης της περιορισμένης ευθύνης εντός των ομίλων εταιριών⁶¹.

3. Από τη θεωρία της οικονομικής ενότητας στην «από την κορυφή προς τη βάση» ευθύνη της θυγατρικής για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας

48. Ο ενιαίος χαρακτήρας της δράσης πλειόνων επιχειρήσεων στην αγορά και η αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας καθίστανται, στο πλαίσιο της προηγηθείσας παρουσιάσεως της θεωρίας της οικονομικής ενότητας, όχι τόσο δύο εναλλακτικές βάσεις για την ευθύνη της μητρικής εταιρίας, αλλά δύο λογικά αναγκαία στάδια της διαδικασίας καταλογισμού της ευθύνης για συμπεριφορά αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού.

⁵⁷ Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Mengozzi στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Επιτροπή κατά Siemens Österreich κ.λπ. και Siemens Transmission & Distribution κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-231/11 P έως C-233/11 P, EU:C:2013:578, σημείο 78 με περαιτέρω παραπομπές)· βλ., επίσης, απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2007, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-112/05, EU:T:2007:381, σκέψη 59).

⁵⁸ Στις διαδικασίες λόγω παραβάσεως των κανόνων του ανταγωνισμού, η αυτοτέλεια των νομικών προσώπων που απαρτίζουν την οικονομική ενότητα γίνεται σεβαστή όσον αφορά τόσο την άσκηση των δικαιωμάτων άμυνας (αποστολή της κοινοποίησης των αιτιάσεων, δυνατότητα υποβολής παρατηρήσεων, ακρόαση, δικαίωμα ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος) όσο και για τους σκοπούς του καθορισμού του προστίμου.

⁵⁹ Βλ. απόφαση της 8ης Μαΐου 2013, Eni κατά Επιτροπής (C-508/11 P, EU:C:2013:289, σκέψεις 81 και 82).

⁶⁰ Βλ. συζητήσεις σχετικά με σχέδιο συνθήκης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την ευθύνη των ομίλων εταιριών για την προβολή ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο διατίθεται στη διεύθυνση <https://www.littler.com/publication-press/publication/united-nations-further-deliberates-treaty-seeking-impose-corporate>.

⁶¹ Βλ., για ανάλυση των θέσεων αυτών, Petrin, M., Choudhury, B., «Group Company Liability», *European Business Organization Law Review*, 2018, σ. 771 επ.

49. Το πρώτο στάδιο είναι εκείνο της διαπίστωσης της αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρίας επί των θυγατρικών. Το δεύτερο, επακόλουθο του πρώτου, στάδιο είναι η απόδειξη της υπάρξεως οικονομικής ενότητας. Η αποφασιστική επιρροή είναι αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη οικονομικής ενότητας, ήτοι ενιαίας επιχείρησης από λειτουργικής απόψεως.

50. Των δύο αυτών σταδίων έπεται ένα τρίτο: η κατανομή των υποχρεώσεων περί τήρησης των κανόνων του ανταγωνισμού και ο καταλογισμός της ευθύνης για την υπαίτια παράβασή τους στην ενιαία επιχείρηση που προσδιορίστηκε κατά τα ανωτέρω και η οποία αποτελείται από πλείονες διακριτές νομικές οντότητες.

51. Το τελευταίο στάδιο συνίσταται στον συγκεκριμένο καταλογισμό της ευθύνης για την παράβαση που διέπραξε η επιχείρηση στις επιμέρους οντότητες που την απαρτίζουν, στις οποίες είναι δυνατόν, καθόσον αυτές έχουν νομική προσωπικότητα, να καταλογιστεί η ευθύνη και οι οποίες μπορούν να υποστούν τις σχετικές οικονομικές συνέπειες του καταλογισμού της.

52. Στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου της οικονομικής ενότητας, όπως αποτυπώνεται ανωτέρω, δεν υπάρχουν εύλογοι λόγοι ώστε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο καταλογισμού της ευθύνης όχι μόνον «από τη βάση προς την κορυφή» (από τη θυγατρική προς τη μητρική εταιρία), αλλά και «από την κορυφή προς τη βάση» (από τη μητρική εταιρία προς τη θυγατρική).

53. Παρότι η νομολογία δεν έχει ακόμη δεχθεί τη δυνατότητα αυτή, εντοπίζονται, εντούτοις, κάποιες ενδείξεις προς την κατεύθυνση αυτή. Συγκεκριμένα, σε ορισμένες αποφάσεις του, περιλαμβανομένης της πρόσφατης απόφασης *Biogaran* κατά Επιτροπής, στην οποία παραπέμπει το αιτούν δικαστήριο, το Γενικό Δικαστήριο φαίνεται να θεώρησε παραδεκτό τον καταλογισμό ευθύνης από την κορυφή προς τη βάση υπό το πρίσμα της έννοιας της «οικονομικής ενότητας»⁶². Ειδικότερα, με την απόφαση *Biogaran*, κατά της οποίας εκκρεμεί επί του παρόντος αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Δικαστηρίου⁶³, το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι η Επιτροπή μπορούσε να θεωρήσει τη θυγατρική και τη μητρική εταιρία ως υπεύθυνες εις ολόκληρον για την προβαλλόμενη παράβαση, η οποία οφειλόταν εν μέρει στη συμπεριφορά της πρώτης και εν μέρει στη συμπεριφορά της δεύτερης, παρά το γεγονός ότι η θυγατρική υποστήριξε ότι δεν τελούσε εν γνώσει των ενεργειών της μητρικής εταιρίας⁶⁴. Το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι ο καταλογισμός εις ολόκληρον ευθύνης δικαιολογούνταν διότι οι αντίστοιχες ενέργειες είχαν συντελέσει στη

⁶² Απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2018, T-677/14, EU:T:2018:910 (στο εξής: απόφαση *Biogaran*). Βλ., επίσης, απόφαση της 11ης Μαρτίου 1999, *Unimétal* κατά Επιτροπής (T-145/94, EU:T:1999:49, σκέψεις 601 έως 606), με την οποία το Γενικό Δικαστήριο έκρινε νόμιμη την αύξηση του προστίμου που επιβλήθηκε σε θυγατρική εταιρία λαμβανομένης υπόψη της συμπεριφοράς της μητρικής εταιρίας (στην υπόθεση εκείνη, εντούτοις, η θυγατρική ήταν κύριος δράστης και επωφελούμενος από τις διαπραχθείσες παραβάσεις). Αυτό είναι το πνεύμα ορισμένων αποφάσεων του Γενικού Δικαστηρίου και του Δικαστηρίου σχετικά με την υποτροπή, στις οποίες αναγνωρίζεται η δυνατότητα καταλογισμού σε θυγατρική των συνεπειών προηγούμενης αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς άλλης θυγατρικής μέλους του ίδιου ομίλου και για την οποία, κατ'εφαρμογήν της έννοιας της οικονομικής ενότητας, μπορούσε να έχει αναγνωριστεί ως υπεύθυνη εις ολόκληρον η μητρική εταιρία (βλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, *Michelin* κατά Επιτροπής, T-203/01, EU:T:2003:250, σκέψη 290, και της 5ης Μαρτίου 2015, Επιτροπή κατά *Eni* και *Versalis* και *Eni* κατά Επιτροπής, C-93/13 P και C-123/13 P, EU:C:2015:150, σκέψη 92).

⁶³ Υπόθεση C-207/19 P.

⁶⁴ Βλ. απόφαση *Biogaran* (σκέψη 217). Με τη σκέψη 218, το Γενικό Δικαστήριο διευκρίνισε ότι, εφόσον είναι δυνατόν να καταλογισθεί στη μητρική εταιρία η ευθύνη για την παράβαση που διέπραξε η θυγατρική της και, κατά συνέπεια, να κριθούν οι δύο αυτές εταιρίες υπεύθυνες εις ολόκληρον για τη διαπραχθείσα από την επιχείρηση την οποία συναποτελούν παράβαση, χωρίς να παραβιάζεται η αρχή της προσωποπαγούς ευθύνης, το ίδιο ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν η παράβαση που διέπραξε η οικονομική οντότητα την οποία συνιστούν η μητρική εταιρία και η θυγατρική της είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού των συμπεριφορών των δύο αυτών εταιριών.

διάπραξη της παράβασης⁶⁵ και ότι, εάν η Επιτροπή όφειλε να αποδείξει ότι η θυγατρική τελούσε εν γνώσει των ενεργειών της μητρικής εταιρίας, προκειμένου να καταλογίσει την παράβαση στον όμιλο, θα υπονομευόταν η έννοια της οικονομικής ενότητας⁶⁶. Κατά το Γενικό Δικαστήριο, η προϋπόθεση για τον καταλογισμό σε όλες συνολικά τις συνιστώσες μιας επιχείρησης των επιμέρους ενεχουσών παράβαση συμπεριφορών που συνθέτουν το σύνολο της σύμπραξης πληρούται όταν κάθε συνιστώσα της επιχείρησης συντέινε στην υλοποίησή της, έστω κατά τρόπο δευτερεύοντα, εξαρτώμενο ή παθητικό⁶⁷. Σημειωτέον, εξάλλου, ότι το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι, υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή δεν είχε καταλογίσει ευθύνη στη θυγατρική για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας, αλλά είχε καταλογίσει το σύνολο των ενεργειών καθεμίας από τις οντότητες αυτές στην οικονομική ενότητα στην οποία ανήκαν⁶⁸.

4. Οι προϋποθέσεις αναγνώρισης της εις ολόκληρον ευθύνης της θυγατρικής για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας

54. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται ώστε να μπορεί να καταλογιστεί εις ολόκληρον ευθύνη στη μητρική και στη θυγατρική εταιρία για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της πρώτης;

55. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό απαιτεί, εκ νέου, παραπομπή στη λειτουργική έννοια της επιχείρησης, η οποία περιλαμβάνει οντότητες νομικά διακριτές που αναπτύσσουν ενιαία δράση στην αγορά, στην οποία εμφανίζονται ως ενιαία οικονομική οντότητα.

56. Οσάκις πρέπει να διαπιστωθεί αυτός ο ενιαίος χαρακτήρας της συμπεριφοράς στην αγορά με σκοπό τον καταλογισμό στη μητρική εταιρία της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς των θυγατρικών, το μόνο στοιχείο που έχει σημασία είναι η άσκηση εκ μέρους της πρώτης αποφασιστικής επιρροής επί της εμπορικής πολιτικής των δεύτερων. Αντιθέτως, οσάκις πρέπει να καταλογιστεί στις θυγατρικές η αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας (ορθότερα, να καταλογιστεί η συμπεριφορά αυτή στην οικονομική ενότητα στην οποία αυτές ανήκουν και να αναγνωριστεί η από κοινού ευθύνη τους για τη συμπεριφορά αυτή) είναι, επιπλέον, αναγκαίο οι θυγατρικές να μετείχαν στην οικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης την οποία διέθυνε η μητρική εταιρία που διέπραξε ουσιαστικά την παράβαση.

57. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση της ευθύνης «από τη βάση προς την κορυφή», στην οποία οι θυγατρικές έχουν συμπεριφορά αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού στο γενικό πλαίσιο της εξουσίας επιρροής της μητρικής εταιρίας, η εξουσία αυτή αρκεί τόσο για τη διαπίστωση της οικονομικής ενότητας όσο και για τη στοιχειοθέτηση της από κοινού ευθύνης με τη μητρική εταιρία. Στην αντίθετη περίπτωση της ευθύνης «από την κορυφή προς τη βάση», στην

⁶⁵ Βλ. απόφαση Biogaran (σκέψη 220). Επρόκειτο, αφενός, για αθέμιτη συμφωνία διακανονισμού συναφθείσα μεταξύ της μητρικής εταιρίας φαρμακευτικού ομίλου και εταιρίας παραγωγής γενοσήμων φαρμάκων με αντικείμενο την παρεμπόδιση της παραγωγής και της διάθεσης στην αγορά γενοσήμου φαρμάκου το οποίο, κατά την πρώτη, προσέβαλε το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας το οποίο αυτή κατείχε και, αφετέρου, για συμφωνία συναφθείσα μεταξύ της θυγατρικής και της ίδιας τρίτης εταιρίας με αντικείμενο τη μεταβίβαση εκ μέρους της τρίτης εταιρίας τριών φακέλων προϊόντων και άδειας για κυκλοφορία στην αγορά φαρμακευτικού ιδιοσκευάσματος με αντάλλαγμα την καταβολή χρηματικού ποσού. Η Επιτροπή έκρινε κατ' ουσίαν ότι η δεύτερη ως άνω συμφωνία συνιστά επιπλέον κίνητρο για την τρίτη εταιρία ώστε να παύσει την παραγωγή του γενοσήμου που θεωρείται ότι προσβάλλει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Επισημαίνεται, εξάλλου, ότι η θυγατρική δεν δραστηριοποιούνταν στην αγορά του φαρμάκου που διέθετε στην αγορά ο φαρμακευτικός όμιλος βάσει του επίμαχου διπλώματος ευρεσιτεχνίας.

⁶⁶ Βλ. απόφαση Biogaran (σκέψη 225).

⁶⁷ Βλ. απόφαση Biogaran (σκέψη 225).

⁶⁸ Βλ. απόφαση Biogaran (σκέψεις 209, 222 και 227).

οποία την παράβαση διαπράττει η μητρική εταιρία, ο ενιαίος χαρακτήρας της οικονομικής δραστηριότητας θα προκύπτει όχι μόνον από την αποφασιστική επιρροή που ασκεί η μητρική εταιρία αλλά και από γεγονός ότι η δραστηριότητα της θυγατρικής είναι, κατά κάποιον τρόπο, αναγκαία για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά (για παράδειγμα, διότι η θυγατρική πωλεί τα αγαθά τα οποία αποτελούν αντικείμενο της σύμπραξης)⁶⁹. Δεδομένου ότι η λειτουργική έννοια της επιχείρησης ως οικονομικής ενότητας αφορά συγκεκριμένα τον τρόπο δράσης πλειόνων νομικών οντοτήτων στην αγορά, τα ακριβή όριά της καθορίζονται διά παραπομπής στις οικονομικές δραστηριότητες που ασκούν οι οντότητες αυτές και στον ρόλο που διαδραματίζουν εντός του ομίλου εταιριών: αφενός, στην αποφασιστική επιρροή που ασκεί η μητρική εταιρία και, αφετέρου, στη δραστηριότητα της θυγατρικής ή των θυγατρικών που είναι αντικειμενικά αναγκαία για την υλοποίηση της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού πρακτικής.

58. Επομένως, εάν θυγατρική, ακόμη και σε περίπτωση συμμετοχής της μητρικής εταιρίας στο σύνολο ή σχεδόν στο σύνολο του κεφαλαίου της, ασκεί δραστηριότητα εκτός του οικονομικού πεδίου στο οποίο η μητρική εταιρία είχε αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά, η «λειτουργική» έννοια της επιχείρησης δεν εφαρμόζεται και, επομένως, δεν μπορεί να υφίσταται από κοινού ευθύνη της θυγατρικής για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας.

59. Συνεπώς, τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορεί να διαπιστωθεί η ευθύνη αυτή είναι διαφορετικά από εκείνα βάσει των οποίων μπορεί να καταλογιστεί στη μητρική εταιρία η ευθύνη για τις παραβάσεις που διαπράττουν οι θυγατρικές. Κάτι το οποίο δεν είναι κρίσιμο για τη διαπίστωση της ευθύνης μπορεί να είναι κρίσιμο για τον καταλογισμό της. Συγκεκριμένα, για παράδειγμα, μολονότι, προκειμένου να αναγνωριστεί ευθύνη «από τη βάση προς την κορυφή», δεν απαιτείται, κατά τη νομολογία, να αποδειχθεί ότι η μητρική εταιρία ασκεί επιρροή επί της πολιτικής της θυγατρικής της στον συγκεκριμένο κλάδο όπου εντοπίζεται η παράβαση, αντιθέτως, προκειμένου να αναγνωριστεί ευθύνη «από την κορυφή προς τη βάση» είναι αποφασιστικής σημασίας να δραστηριοποιείται η θυγατρική στον ίδιο κλάδο στον οποίο η μητρική εταιρία είχε συμπεριφορά αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού και να κατέστησε δυνατή, με τη συμπεριφορά της στην αγορά, την υλοποίηση των αποτελεσμάτων της παράβασης⁷⁰.

5. Επέκταση της προτεινόμενης ερμηνείας στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης κατόπιν αγωγής ιδιώτη

60. Οι αγωγές αποζημίωσης για παράβαση των κανόνων της Ένωσης περί ανταγωνισμού αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του συστήματος εφαρμογής των κανόνων αυτών⁷¹.

⁶⁹ Παρόμοια λύση εφάρμοσαν ορισμένα βρετανικά δικαστήρια [βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις Roche Products Ltd. & Ors κατά Provimi Ltd [2003] EWHC 961 (Comm) (2 Μαΐου 2003) (<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2003/961.html>, σκέψεις 25 έως 35), Cooper Tire & Rubber Co & Ors κατά Shell Chemicals UK Ltd & Ors [2009] EWHC 2609 (Comm) (27 Οκτωβρίου 2009) (<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2009/2609.html>, σκέψεις 48 έως 65), Vattenfall AB and Others κατά Prysmian SpA [2018] EWHC 1694 (Ch D), Media-Saturn Holding GmbH & Ors κατά Toshiba Information Systems (UK) Ltd & Ors [2019] EWHC 1095 (Ch) (2 Μαΐου 2019) (<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2019/1095.html>, σκέψεις 129 έως 155)]. Εξάλλου, το Δικαστήριο επέστησε την προσοχή των διαδίκων και των κατά το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου ενδιαφερομένων που κατέθεσαν παρατηρήσεις κατά την ενώπιόν του διαδικασία στις αποφάσεις αυτές.

⁷⁰ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 13ης Ιουλίου 2011, Επί κατά Επιτροπής (T-39/07, EU:T:2011:356, σκέψη 97).

⁷¹ Απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019, Skanska Industrial Solutions κ.λπ. (C-724/17, EU:C:2019:204, σκέψη 45, στο εξής: απόφαση Skanska).

61. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα οποιουδήποτε προσώπου να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου αυτού, ειδικότερα, την πρακτική αποτελεσματικότητα της απαγόρευσης που προβλέπει η παράγραφός του 1⁷². Το δικαίωμα αυτό, όντως, ενισχύει την αποτελεσματική λειτουργία των κανόνων της Ένωσης περί ανταγωνισμού και αποθαρρύνει τις συχνά κεκαλυμμένες συμφωνίες ή πρακτικές που ενδέχεται να περιορίζουν ή να νοθεύουν τον ανταγωνισμό, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη διατήρηση συνθηκών πραγματικού ανταγωνισμού εντός της Ένωσης⁷³.

62. Καίτοι το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, ελλείψει σχετικής ρυθμίσεως του δικαίου της Ένωσης, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τις λεπτομέρειες της άσκησης του δικαιώματος προς αποκατάσταση ζημίας η οποία απορρέει από σύμπραξη ή πρακτική που απαγορεύεται βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, υπό την επιφύλαξη ότι τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, εντούτοις το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι το ζήτημα του προσδιορισμού της οντότητας που οφείλει να αποκαταστήσει τη ζημία που προκλήθηκε από παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ διέπεται άμεσα από το δίκαιο της Ένωσης⁷⁴.

63. Με την απόφαση *Skanska*, το Δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση *Akzo*, δέχθηκε ότι η λειτουργική έννοια της επιχείρησης είναι η ίδια στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού από τις δημόσιες αρχές και της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού κατόπιν αγωγής ιδιώτη και ότι αναφέρεται σε μια οικονομική ενότητα, ακόμη και όταν, από νομικής απόψεως, η οικονομική αυτή ενότητα απαρτίζεται από πλείονα φυσικά ή νομικά πρόσωπα⁷⁵.

64. Το Δικαστήριο επισήμανε επίσης, απορρίπτοντας τα περί του αντιθέτου επιχειρήματα της Επιτροπής, ότι, δεδομένου ότι η ευθύνη για τη ζημία από τις παραβάσεις των κανόνων της Ένωσης περί ανταγωνισμού έχει προσωποπαγή χαρακτήρα, η επιχείρηση που παρέβη τους κανόνες αυτούς είναι εκείνη η οποία οφείλει να αναλάβει την ευθύνη για τη ζημία που προκλήθηκε από την παράβαση και ότι, επομένως, «οι οντότητες που υποχρεούνται να αποκαταστήσουν τη ζημία που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ είναι οι επιχειρήσεις, κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, οι οποίες συμμετείχαν στην εν λόγω σύμπραξη ή πρακτική»⁷⁶.

65. Βάσει του παραλληλισμού αυτού, με την ίδια αυτή απόφαση, το Δικαστήριο επεξέτεινε και στον τομέα του αστικού δικαίου, στις αγωγές αποζημίωσης λόγω παράβασης της απαγόρευσης των συμπράξεων που αντιβαίνουν στους κανόνες του ανταγωνισμού, τη θεωρία της «οικονομικής συνέχειας» την οποία η νομολογία δεχόταν ήδη στον τομέα της εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού από τις δημόσιες αρχές και κατά την οποία, οσάκις οντότητα η οποία διέπραξε παράβαση του δικαίου της Ένωσης περί ανταγωνισμού αποτελεί αντικείμενο νομικής ή οργανωτικής μεταβολής, η μεταβολή αυτή δεν έχει κατ' ανάγκην ως αποτέλεσμα τη δημιουργία

⁷² Απόφαση *Skanska* (σκέψεις 25, 26 και 43)· βλ., επίσης, απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψεις 21 και 22 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁷³ Απόφαση *Skanska* (σκέψη 44)· βλ., επίσης, απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 23 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁷⁴ Βλ. απόφαση *Skanska* (σκέψεις 27 και 28 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁷⁵ Βλ. απόφαση *Skanska* (σκέψεις 29, 30, 36, 37 και 47).

⁷⁶ Βλ. απόφαση *Skanska* (σκέψεις 31 και 32).

νέας επιχείρησης απαλλαγμένης της ευθύνης των αντίθετων προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορών της προηγούμενης οντότητας εάν, από οικονομικής απόψεως, η προηγούμενη και η νέα οντότητα ταυτίζονται⁷⁷.

66. Βάσει του ίδιου παραλληλισμού, εκτιμώ ότι το περιεχόμενο της έννοιας της οικονομικής ενότητας στο οποίο κατέληξα με τις παρούσες προτάσεις ισχύει όχι μόνον όταν η Επιτροπή οριοθετεί την επιχείρηση που είναι υπεύθυνη για την παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού και τις νομικές οντότητες οι οποίες, εντός των ορίων αυτών, ευθύνονται από κοινού και εις ολόκληρον για τις επιβληθείσες κυρώσεις, αλλά και όταν οι ιδιώτες, οι οποίοι υπέστησαν ζημία λόγω συμπεριφοράς αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού εκ μέρους επιχείρησης κατά την έννοια του δικαίου του ανταγωνισμού, ασκούν αγωγή αποζημιώσεως κατά το αστικό δίκαιο. Επομένως, οσάκις προσδιοριστούν τα όρια της οικονομικής ενότητας η οποία, σύμφωνα με το δίκαιο του ανταγωνισμού, είναι η υπεύθυνη για την παράβαση επιχείρησης, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επιλέξουν τη νομική οντότητα, εξ αυτών που απαρτίζουν την οικονομική ενότητα, κατά της οποίας θα ασκήσουν την αγωγή αποζημιώσεως.

67. Όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο, η εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού είτε κατόπιν αγωγής ιδιώτη είτε από τις δημόσιες αρχές συνιστούν αμφοτέρως απαραίτητα μέσα για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της πολιτικής περί καταστολής των αντιθέτων προς τους κανόνες του ανταγωνισμού πρακτικών. Συναφώς, η πρώτη δεν έχει μόνον αποκαταστατική λειτουργία με σκοπό την ικανοποίηση ιδιωτικών συμφερόντων, αλλά και αποτρεπτική λειτουργία, η οποία συμβάλλει στην επίτευξη των σκοπών δημοσίου συμφέροντος στους οποίους εδράζεται η προστασία του ανταγωνισμού. Η διεύρυνση των οντοτήτων που μπορούν να προβάλουν την ευθύνη λόγω ζημίας οφειλόμενης σε αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά ενισχύει το αποτρεπτικό αποτέλεσμα έναντι των παραβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού, πράγμα το οποίο είναι εξαιρετικά σημαντικό προκειμένου το ευρωπαϊκό δίκαιο του ανταγωνισμού να μπορέσει να επιτύχει τους σκοπούς του⁷⁸. Αντιστοίχως, όσο περισσότερο αίρονται τα πρακτικά εμπόδια στην άσκηση των αγωγών αποζημιώσεως εκ μέρους οντοτήτων που υπέστησαν ζημία από τις παραβάσεις των κανόνων του ανταγωνισμού τόσο περισσότερο ενισχύεται αυτή η αποτρεπτική λειτουργία.

68. Σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η αναγνώριση του δικαιώματος του ιδιωτικού φορέα να ασκήσει αγωγή κατά της θυγατρικής με την οποία είχε, άμεσα ή έμμεσα, εμπορική σχέση για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω των συνεπειών που είχε επί της σχέσης αυτής η αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά της μητρικής εταιρίας συμβάλλει στη διττή αυτή λειτουργία, καθόσον διευκολύνει την άσκηση της αγωγής αποζημιώσεως σε περιπτώσεις στις οποίες η μητρική εταιρία, εν αντιθέσει προς τη θυγατρική, έχει την έδρα της σε χώρα διαφορετική από εκείνη του ζημιωθέντος. Συγκεκριμένα, καίτοι είναι αληθές, όπως ορθώς υπογράμμισε η MBTE, ότι, βάσει του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, ο ζημιωθείς από παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού έχει, εν πάση περιπτώσει, τη δυνατότητα να ασκήσει αγωγή κατά του παραβάτη ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός, ήτοι, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, του τόπου όπου νοθεύτηκαν οι τιμές της αγοράς και στον οποίο ο ζημιωθείς υποστηρίζει ότι υπέστη τη

⁷⁷ Βλ. απόφαση Skanska (σκέψεις 38 έως 40), στην οποία το Δικαστήριο παραπέμπει στις αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψη 42), της 5ης Δεκεμβρίου 2013, SNIA κατά Επιτροπής (C-448/11 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:801, σκέψη 22), και της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Επιτροπή κατά Parker Hannifin Manufacturing και Parker-Hannifin (C-434/13 P, EU:C:2014:2456, σκέψη 40).

⁷⁸ Επί της σημασίας του αποτρεπτικού αποτελέσματος των αγωγών αποζημιώσεως, βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Wahl στην υπόθεση Skanska Industrial Solutions κ.λπ. (C-724/17, EU:C:2019:100, σημεία 46 έως 50).

ζημία⁷⁹, η αναγνώριση σε αυτόν της δυνατότητας να ασκήσει αγωγή κατά της θυγατρικής που έχει την έδρα της στο ίδιο κράτος μέλος συμβάλλει στην αποφυγή των πρακτικών δυσχερειών που συνδέονται με την κοινοποίηση στο εξωτερικό του εισαγωγικού εγγράφου της δίκης και την εκτέλεση ενδεχόμενης καταδικαστικής απόφασης. Επομένως, από ουσιαστικής και όχι απλώς διαδικαστικής απόψεως, η παροχή στον ζημιωθέντα του δικαιώματος επιλογής της εταιρίας κατά της οποίας θα ασκήσει την αγωγή του αυξάνει τις πιθανότητες πλήρους ικανοποίησης των αξιώσεων αποζημίωσης.

69. Πρέπει, επίσης, να εξεταστεί το επιχείρημα που προέβαλε η MBTE με τις παρατηρήσεις της ενώπιον του Δικαστηρίου, κατά το οποίο, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, στην οποία η αγωγή αποζημίωσης είναι αμιγώς τύπου «follow-on», το εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί από τον καθορισμό της επιχείρησης που η Επιτροπή προσδιόρισε ως παραβάτη με την απόφασή της, χωρίς να παραβεί το άρθρο 16, παράγραφος 1, του κανονισμού 1/2003, κατά το οποίο, «[ό]ταν τα εθνικά δικαστήρια κρίνουν συμφωνίες, αποφάσεις ή πρακτικές δυνάμεις του άρθρου [101 ΣΛΕΕ ή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ] οι οποίες έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο απόφασης της Επιτροπής, δεν μπορούν να λαμβάνουν αποφάσεις που συγκρούονται με την απόφαση την οποία έχει λάβει η Επιτροπή [...]».

6. Επί της τήρησης του άρθρου 16, παράγραφος 1, του κανονισμού 1/2003 στο πλαίσιο των αγωγών αποζημίωσης τύπου «follow on»

70. Η MBTE υποστηρίζει ότι, δεδομένου ότι η αγωγή αποζημίωσης που άσκησε η Sumal στηρίζεται αποκλειστικώς στην απόφαση του 2016 και δεδομένου ότι με την απόφαση αυτή η Επιτροπή θεώρησε υπεύθυνη για την παράβαση μόνον τη Daimler, δικαστική απόφαση η οποία θα αναγνωρίζει την ευθύνη της MBTE για την ίδια παράβαση θα βασίζεται, κατ' ανάγκην, σε έννοια της επιχείρησης διαφορετική από εκείνη που υιοθέτησε η Επιτροπή και, επομένως, θα είναι αντίθετη προς την απόφαση του 2016.

71. Επισημαίνω εξ αρχής ότι, κατά τη γνώμη μου, η νομολογία στην οποία παραπέμπει συναφώς η Ισπανική Κυβέρνηση με τις παρατηρήσεις της ενώπιον του Δικαστηρίου, σχετικά με την εκ παραλλήλου εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης και του εθνικού δικαίου στον τομέα του ανταγωνισμού⁸⁰, δεν είναι λυσιτελής εν προκειμένω, δεδομένου ότι οι περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης δεν αφορούν την εφαρμογή του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού, αλλά τον προσδιορισμό των οντοτήτων που ευθύνονται για την αποκατάσταση της ζημίας η οποία οφείλεται σε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, πράξη η οποία, όπως προαναφέρθηκε⁸¹, ρυθμίζεται άμεσα από το δίκαιο της Ένωσης.

72. Τούτου λεχθέντος, όπως υπομνήσθηκε ανωτέρω, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η παραβίαση του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης για την οποία ευθύνεται, βάσει της αρχής της προσωπικής ευθύνης, η οικονομική ενότητα πρέπει να καταλογίζεται, κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση, στο νομικό πρόσωπο στο οποίο πρόκειται ενδεχομένως να επιβληθούν πρόστιμα και η κοινοποίηση των αιτιάσεων πρέπει να απευθύνεται προς αυτό⁸². Συναφώς, το Δικαστήριο

⁷⁹ Βλ. απόφαση της 29ης Ιουλίου 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635, σκέψη 37). Με την απόφαση αυτή φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκε το κριτήριο του τόπου κατοικίας του ενάγοντος (forum actoris), το οποίο το Δικαστήριο είχε καθιερώσει με την απόφαση της 21ης Μαΐου 2015, CDC Hydrogen Peroxide (C-352/13, EU:C:2015:335, σκέψη 56).

⁸⁰ Η Ισπανική Κυβέρνηση μνημονεύει την απόφαση της 3ης Απριλίου 2019, Powszechny Zakład Ubezpieczeń na Życie (C-617/17, EU:C:2019:283, σκέψη 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁸¹ Βλ. σημείο 62 των παρούσων προτάσεων.

⁸² Βλ. απόφαση Akzo (σκέψη 57).

έχει διευκρινίσει ότι ούτε το άρθρο 23, παράγραφος 2, στοιχείο α', του κανονισμού 1/2003 ούτε η νομολογία προσδιορίζουν το φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο η Επιτροπή οφείλει να θεωρήσει υπεύθυνο για την παράβαση και να τιμωρήσει με πρόστιμο⁸³.

73. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή διαθέτει συναφώς ευρεία διακριτική ευχέρεια⁸⁴ και σε αυτήν ανήκει η επιλογή –ουσιαστικά για λόγους σκοπιμότητας που συνδέονται με τις απαιτήσεις οικονομίας της διαδικασίας ή με την αποδεικτική βάση που έχει στη διάθεσή της– του νομικού προσώπου ή των νομικών προσώπων, μεταξύ εκείνων που απαρτίζουν την επιχείρηση, στο οποίο θα απευθύνει την κοινοποίηση των αιτιάσεων και την απόφαση περί επιβολής κυρώσεως. Η επιλογή αυτή, ωστόσο, δεν συνεπάγεται, αυτή καθεαυτήν, ούτε ρητώς ούτε εμμέσως, διαπίστωση περί της μη ευθύνης των νομικών οντοτήτων στις οποίες δεν επιβάλλονται κυρώσεις και οι οποίες, εν πάση περιπτώσει, αποτελούν μέρος της οικονομικής ενότητας που διέπραξε την παράβαση.

74. Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι, εν αντιθέσει προς όσα υποστηρίζει η MBTE, το εθνικό δικαστήριο δύναται, χωρίς να παραβεί την απαγόρευση του άρθρου 16, παράγραφος 1, του κανονισμού 1/2003, να προσδιορίσει ως υπεύθυνο για τη ζημία που οφείλεται σε παράβαση των κανόνων της Ένωσης στον τομέα του ανταγωνισμού νομικό πρόσωπο το οποίο δεν αφορά άμεσα η απόφαση με την οποία η Επιτροπή διαπίστωσε την παράβαση και επέβαλε κύρωση για αυτήν, υπό την προϋπόθεση εντούτοις ότι πληρούνται τα κριτήρια για να θεωρηθεί το συγκεκριμένο νομικό πρόσωπο από κοινού και εις ολόκληρον υπεύθυνο με την οντότητα ή τις οντότητες αποδέκτες της εν λόγω απόφασης.

75. Το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι, στην απόφαση του 2016, η Επιτροπή είχε προσδιορίσει ως «επιχείρηση» υπεύθυνη για την παράβαση μόνον την Daimler. Ο προσδιορισμός αυτός συνάδει με την επιλογή της Επιτροπής να κινήσει διαδικασία και να επιβάλει κυρώσεις μόνον κατά της μητρικής εταιρίας για την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά που καταλογίζεται άμεσα σε αυτή, χωρίς ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, τούτο να αποκλείει, όσον αφορά τον καταλογισμό της ευθύνης για τη ζημία που οφείλεται στην παράβαση, να μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες και άλλες οντότητες οι οποίες ανήκουν στον ίδιο όμιλο, οσάκις συνιστούν, με την εταιρία στην οποία επιβλήθηκαν κυρώσεις, οικονομική ενότητα.

76. Τέλος, πρέπει να απορριφθεί το επιχείρημα της MBTE ότι η αναγνώριση ως υπευθύνου για τη ζημία που οφείλεται σε παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού νομικού προσώπου διαφορετικού από εκείνο που αφορούσε η απόφαση της Επιτροπής επί της οποίας στηρίζεται η αγωγή αποζημιώσεως προσκρούει στη σκέψη 47 της απόφασης Skanska, με την οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η έννοια της «επιχείρησης», κατά το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, «δεν μπορεί να έχει άλλο περιεχόμενο στο πλαίσιο της επιβολής, εκ μέρους της Επιτροπής, προστίμων βάσει του άρθρου 23, παράγραφος 2, του κανονισμού 1/2003 και άλλο στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως για παράβαση των κανόνων της Ένωσης περί ανταγωνισμού». Συναφώς, επισημαίνεται ότι, με τη σκέψη αυτή, το Δικαστήριο αναφερόταν γενικά στην ερμηνεία που πρέπει να δοθεί στην έννοια της επιχείρησης, η οποία δεν μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το αν πρόκειται για εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού από τις δημόσιες αρχές ή για εφαρμογή

⁸³ Βλ. απόφαση της 27ης Απριλίου 2017, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-516/15 P, EU:C:2017:314, σκέψη 51 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁸⁴ Πρβλ. απόφαση της 11ης Ιουλίου 2013, Team Relocations κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-444/11 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:464, σκέψεις 159 και 160). Επομένως, η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει να επεκτείνει την ευθύνη για ορισμένη παράβαση στη μητρική εταιρία, επιπλέον της εταιρίας που συνδέεται αμέσως με την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά, χωρίς εντούτοις να υποχρεούται να πράξει κάτι τέτοιο, βλ. απόφαση της 16ης Ιουνίου 2011, Team Relocations κατά Επιτροπής (T-204/08 και T-212/08, EU:T:2011:286, σκέψη 156), η οποία επικυρώθηκε με την απόφαση της 11ης Ιουλίου 2013, Team Relocations κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-444/11 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:464, σκέψη 161).

του δικαίου αυτού κατόπιν αγωγής ιδιώτη, και όχι στην εφαρμογή της έννοιας αυτής εκ μέρους της Επιτροπής σε συγκεκριμένη υπόθεση. Επομένως, όπως εξάλλου αναγνωρίζει η ίδια η Επιτροπή με την απάντησή της στις γραπτές ερωτήσεις που έθεσε το Δικαστήριο ως μέτρο οργανώσεως της διαδικασίας, η δυνατότητα του εθνικού δικαστηρίου να διαπιστώσει ενδεχόμενη ευθύνη της θυγατρικής επιχείρησης προς αποζημίωση δεν αποκλείεται από το γεγονός και μόνον ότι η απόφαση με την οποία η Επιτροπή διαπίστωσε την παράβαση δεν επέβαλε στην εταιρία αυτή διοικητική κύρωση.

7. Συμπέρασμα επί των τριών πρώτων προδικαστικών ερωτημάτων

77. Για τους ανωτέρω λόγους, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα ότι, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, μια εταιρία μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για τη ζημία που οφείλεται σε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, για την οποία η Επιτροπή επέβαλε κύρωση μόνο στη μητρική της εταιρία, όταν αποδεικνύεται, αφενός, ότι, λαμβανομένων υπόψη των οικονομικών, οργανωτικών και νομικών δεσμών που υφίστανται μεταξύ των εν λόγω εταιριών, αυτές συνιστούσαν κατά τον χρόνο διάπραξης της παράβασης οικονομική ενότητα και, αφετέρου, ότι η συμπεριφορά της θυγατρικής εταιρίας στην αγορά την οποία αφορά η αθέμιτη συμπεριφορά της μητρικής συνέβαλε ουσιαστικά στην επίτευξη του επιδιωκόμενου με τη συμπεριφορά αυτή σκοπού και στην υλοποίηση των αποτελεσμάτων της παράβασης.

III. Πρόταση

78. Κατόπιν του συνόλου των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να κρίνει απαράδεκτο το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το Audiencia Provincial de Barcelona (περιφερειακό εφετείο Βαρκελώνης, Ισπανία) και να απαντήσει στα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα ως εξής:

«Το άρθρο 101 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, μια εταιρία μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για τη ζημία που οφείλεται σε παράβαση του άρθρου αυτού, για την οποία η Επιτροπή επέβαλε κύρωση μόνο στη μητρική της εταιρία, όταν αποδεικνύεται, αφενός, ότι, λαμβανομένων υπόψη των οικονομικών, οργανωτικών και νομικών δεσμών που υφίστανται μεταξύ των εν λόγω εταιριών, αυτές συνιστούσαν κατά τον χρόνο διάπραξης της παράβασης οικονομική ενότητα και, αφετέρου, ότι η συμπεριφορά της θυγατρικής εταιρίας στην αγορά την οποία αφορά η αθέμιτη συμπεριφορά της μητρικής συνέβαλε ουσιαστικά στην επίτευξη του επιδιωκόμενου με τη συμπεριφορά αυτή σκοπού και στην υλοποίηση των αποτελεσμάτων της παράβασης.»